

יחסי חוץ

פעילות המשלחת הפולנית באו"ם בשאלת ארץ-ישראל, 1947

נלי אורן

בחורף 1947 העבירה בריטניה את שאלת ארץ-ישראל לטיפולו של ארגון האומות המאוחדות. מאבק היישוב היהודי בארץ-ישראל בשלטונות המנדט הבריטי הועמד במרכז ההתעניינות הבין-לאומית. בעיית הפליטים היהודים במחנות העקורים בגרמניה העניקה לנושא העצמאות היהודית בארץ-ישראל ממד נוסף – תודעה בין-לאומית בדבר מעמדה של ארץ-ישראל כמקלט לשרידי השואה. ברית-המועצות כמעצמת-על ומנהיגת גוש המדינות של מזרח אירופה נתנה את הטון בפעולות התמיכה של מדינות הגוש המזרחי. עמדתה היתה חשובה להצלחת המאבק למען הקמת מדינה יהודית עצמאית שניהלה באו"ם משלחת הסוכנות היהודית. נאומו של נציג ברית-המועצות באו"ם אנדריי גרומיקו במושב המליאה המיוחד של העצרת הכללית ב-14 במאי 1947 היה נקודת מפנה דרמטית, אם כי לא לאורך זמן, ביחסה של ברית-המועצות ליישוב היהודי בארץ-ישראל ולזכותו של העם היהודי לממש את מאווייו הלאומיים בה. אם בוחנים גם את מקומן של מדינות מזרח אירופה בדיוני האו"ם בשאלת ארץ-ישראל, בולט תפקידה של פולין בתמיכה במאבקה של משלחת הסוכנות היהודית, הן במושב המיוחד באביב 1947 והן במושב הסתיו של אותה השנה. העלאת שאלת ארץ-ישראל באו"ם אפשרה לפולין להוכיח באופן מעשי את עניינה ואת תמיכתה במאבק היהודים בארץ-ישראל, ולכן יש מקום לייחד תיאור וניתוח מפורטים לעמדתה ולפעילותה.

עמדת פולין בנושא הגירת היהודים ובשאלת ארץ-ישראל

בוועידת טהרן בנובמבר 1943 ואחר-כך בוועידות בילטה ובפוטסדום בשנת 1945 הסכימו מנהיגי שלוש המעצמות הגדולות, שבתום המלחמה יימסרו לפולין השטחים שהיו שייכים לגרמניה בפרוסיה המזרחית, לאורך החוף הבלטי ואזור שלזיה במערב, ותושביהם הגרמנים

* מאמר זה מבוסס על פרק מורחב מעבודת גמר לתור מוסמך, נלי אורן, 'רציפות ותמורות ביחסי ישראל-פולין בין השנים 1944-1951', אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע 1933.

יועברו לגרמניה. ברית-המועצות סיפחה את אוקראינה וביילורוס המערביות, שם ישבו עד המלחמה כשישה מיליון אוקראינים וביילורוסים. מאות אלפים מהם שהתגוררו בשטחים של פולין האתנית הועברו לברית-המועצות במסגרת הסכמי הרפטריאציה שנחתמו עם פולין. שלושה מיליון מיהודי פולין השמידו הנאצים במהלך המלחמה. כך הפכה פולין עם שחרורה מהכיבוש הנאצי, לראשונה בתולדותיה, למדינה חד-לאומית למעשה. עובדה זו היתה לעיקרון מנחה בגישתה לסוגיית המיעוטים הלאומיים שעדיין נותרו בשטחה. היא השתמשה בעקרון המדינה החד-לאומית, שזכה לתמיכה ציבורית רחבה והיה בסיס משותף להסכמה, היחיד אולי, בין חוגים פוליטיים לא קומוניסטיים, שעדיין היו חוקיים באותו הזמן, לבין הממשל הקומוניסטי. גם לברית-המועצות היו אינטרסים לגבש במידת האפשר מדינות מונוליתיות ככל האפשר מבחינה לאומית במזרח אירופה. בפולין היה הנושא הזה בעל רגישות מיוחדת שכן רווחה בה האמונה כי אופיה הרב-לאומי לפני המלחמה היה מקור חולשתה וגרם לנפילתה.¹ היהודים המעטים שנותרו אחרי תהליך ההשמדה של הגרמנים ואלה ששבו כרפטריאנטים מברית-המועצות ריכזו רגשות של אי-רצון ואי-הסכמה בקרב חלקים נרחבים של העם הפולני להשתלבותם המחודשת בחייה של המדינה, ואף עוינות אלימה ורצחנית. זאת ועוד, היה ברור גם לשלטונות, שהניצולים מההשמדה הנאצית יתקשו לגייס רצון ויכולת להישאר בפולין שאדמתה ספוגה בדמם של מיליוני יהודים. מנגד היה גם חשש שהסיוע להגירה, כמעשה או במחדל, עלול להיות משום הודאה שאין השלטונות מסוגלים להבטיח את בטחונם של היהודים בפולין. המשטר הקומוניסטי שקם בפולין בהשראת ברית-המועצות שאף להדגיש את תדמיתה של פולין כמדינה דמוקרטית, לוחמת באנטישמיות, בשרידי הפשיזם ודוגלת באחוות העמים ובשוויון לכול. הוא שאף לחדד את האבחנה האידאולוגית בינו לבין הממשלה הימנית-הלאומנית שלפני המלחמה שפעלה לדחיקת היהודים מהמדינה. במנשר שפרסם 'הוועד הפולני לשחרור לאומי' (הגוף השלטוני שהקימו קומוניסטים פולנים בתמיכת ברית-המועצות) עם שחרור החלק המזרחי של המדינה ב-22 ביולי 1944, הובטח ליהודים שוויון זכויות מלא והם היו המיעוט הלאומי היחיד שהוזכר במנשר הזה. פולין, שנאבקה על לגיטימציה מהמערב למשטרה ועל אישור גבולותיה עם גרמניה, חיפשה גם סיוע מהמערב לשיקומה הכלכלי. המשטר החדש ייחס כוח והשפעה פוליטיים ליהדות המערב ובייחוד ליהדות ארצות-הברית. לראייה זו של כוחם של היהודים היה משקל נכבד ביחסה של המדינה הפולנית החדשה אל המיעוט היהודי ובגישתה לבעיית ההגירה ובהמשך גם לבעיית ארץ-ישראל.

1. הכלי החשוב ביותר לפתרון בעיית המיעוטים הלאומיים שנותרו בפולין שלאחר המלחמה היה תהליך הגירוש וההעברה של האוכלוסייה הלא פולנית אל מעבר לגבולות המדינה. בדרך זו הועברו לברית-המועצות כחצי מיליון אוקראינים וכ-40,000 אלף ביילורוסים. יותר משלושה מיליון גרמנים גורשו לגרמניה. התהליך הזה בוצע במהלך שנת 1945-1946. בסוף שנת 1946 נותרו בפולין רק כ-450,000 בני מיעוטים לאומיים מהם כ-100,000 יהודים. ראו על כך בהרחבה:

Leszek Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944-1960*, Łódź 2003

בשלהי מלחמת העולם השנייה לא היתה פולין בעיני מנהיגי היישוב בארץ-ישראל מוקד לפעילות מדינית בנושא ארץ-ישראל. הקשרים שנוצרו עם נציגי פולין ה'לובלינית'² היו בעיקר המשך לקשרים הקודמים עם נציגי ממשלת פולין בגולה שישבה בלונדון. הנושאים שנדונו במגעים עם נציגי הממשלה הזאת נגעו בעיקר לסיוע לפליטים יהודים אזרחי פולין בכרית-המועצות באמצעות שגרירות פולין שם, וטיפול באפשרות של גיוס פליטים יהודים לצבא פולין ופינויים עם הצבא הפולני בראשות הגנרל אנדרס. שגריר פולין בכרית-המועצות סטניסלב קוט אף ביקר בארץ-ישראל ונפגש עם דוד בן-גוריון ויצחק גרינבוים ועם ראשי נציגות יהודי פולין.³ אחרי ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין ברית-המועצות לממשלת פולין בגולה בשנת 1943 חיפשו דרכים אחרות כדי להמשיך את פעולות הסיוע לפליטי פולין בכרית-המועצות. הקשרים האלה נוצרו באמצעות נציגי הגופים הקומוניסטיים הפולניים בכרית-המועצות שפעלו בטהרן.⁴ בעיית הסיוע לפליטי פולין היהודים בכרית-המועצות היתה נושא לטיפול כל עוד נמשכה המלחמה.

עם שחרור פולין המזרחית ביולי 1944 ולאחר מכן פולין כולה בחורף 1945 עלתה על הפרק אפשרות של הגירת יהודים מפולין באמצעות הסרטיפיקטים שתספק הסוכנות היהודית. קשר ישיר עם שלטונות פולין עדיין לא נוצר, והסוכנות ניצלה את הקשרים הקודמים שיצרו שליחיה בטהרן בתקופת הטיפול בסיוע לפליטים בכרית-המועצות כדי להתחיל את הדיונים באפשרויות ההגירה וכן באפשרות לשלוח נציג של הסוכנות לוורשה. שיתוף-הפעולה הקודם בטהרן והקשרים האישיים שנוצרו שם היה בהם כדי לסייע אחר-כך, כשחזרו נציגי פולין למולדתם ומונו לתפקידים בכירים בממשל הקומוניסטי הפולני.⁵ התייחסות מוקדמת, הצהרתית וגלויה של ממשלת פולין לעניין הגירת יהודי פולין לארץ-ישראל אפשר למצוא כבר בסוף שנת 1944. בנובמבר נפגשה משלחת מטעם 'הוועד

2. פולין ה'לובלינית' – הכוונה לנציגי הוועד הלאומי לשחרור לאומי שתפס את השלטון בחסות ברית-המועצות בחלק המזרחי של המדינה ששוחרר ביולי 1944, ומקום מושבו היה בעיר לובלין.
3. חנה שלומי, 'יהודי פולין בכרית-המועצות', שבות, 13 (1988), עמ' 79-92; David Engel, *In the Shadow of Auschwitz*, Chapel Hill, NC 1987, pp. 147-156
4. על מגוון המגעים עם הנציגים הפולנים בטהרן ראו התכתבות בין מחלקת העלייה של הסוכנות לבין אבי מיכל (ש.ה.) בטהרן, 15.5.1945, הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ) S6/3569. דיווחים על הקשרים עם נציגי ארגון הפטריוטים הפולנים, ZPP, בטהרן: בן שלמה, 21.4.1945, הארכיון לתולדות ה'הגנה' (את"ה) 14/35; דובקין אל שאול אביגור, 4.1.1945, שם; אביגור אל דובקין, 13.12.1944, את"ה 14/32; משה ישי, 8.1.1945, שם; פרוטוקול ישיבה עם עו"ד משה גולדברג, מנהל משרד ארץ-ישראל בטהרן, במחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בירושלים עם סיום תפקידו ושובו לארץ, 17.6.1945, אצ"מ S6/1726. דיווחים נרחבים על המגעים עם הסוכנות בנושאים אלה: AAN (Archiwum Akt Nowych), KC PPR w Moskwie, 248/5, במכתבים שהוחלפו בין יעקב ברמן במשרד המרכזי של הקומוניסטים הפולנים במוסקבה לבין יוזף אולשבסקי (Olszewski) נציג ZPP בטהרן, בין מרס לאוקטובר 1944. לאחר שובו לפולין היה אולשבסקי למנהל המחלקה הפוליטית במשרד החוץ של פולין.
5. ישי, 12.3.1946, אצ"מ S6/1526; וכן: משה ישי, ציר בלא תואר, תל-אביב תש"י, עמ' 186-190.

המרכזי ליהודי פולין, ובה ד"ר אמיל זומרשטיין, ד"ר ראובן בן שם (פלדשו) ומנדל קוסובר, ממייסדי תנועת 'האיחוד' בפולין, עם אדוארד אוסובקה-מורבסקי (Osóbka-Morawski) יושב-ראש 'הוועד הפולני לשחרור לאומי'. המדינאי הפולני הצהיר על אי-התנגדותה של פולין להגירת היהודים לארץ-ישראל.⁶ ב-1 בינואר 1945 פרסמה הממשלה הזמנית של פולין מנשר ראשון וגם בו הובטח חופש הגירה ליהודים שלא ירצו להישאר בפולין.⁷ הכוונה היתה לאפשר להגר למי שיצליחו להשיג ויזות למדינות המערב או סרטיפיקטים לארץ-ישראל.

במגעים שהחלו במישרין ובעקיפין בין שלטונות פולין הקומוניסטית לבין נציגי הסוכנות בארץ ומחוצה לה תפסה בעיית ההגירה מקום חשוב. בתקופה ההיא עדיין לא היתה לעלייה לארץ-ישראל משמעות מדינית בעיניהם של הנציגים הפולנים. הדיווחים של נציגי הסוכנות בטהרן על מגיעיהם, ובכלל זה ציטוטי ההתבטאויות של נציגי השלטון, הצביעו על הבנת הפולנים שהיהודים לא ירצו להישאר בפולין. שלטונות ברית-המועצות התנגדו בכל תוקף לאפשרות שיהודים שהיו אזרחיה ייצאו מתחומה, אסרו ושפטו בכל חומר הדין את מי שנתפסו כבסיסיות לעזוב את גבולותיה באופן לא חוקי.⁸ לעומת זאת, כלפי יהודי פולין היתה מדיניותם שונה. היתה הבנה בצמרת הסובייטית שהיהודים לא יוכלו ולא ירצו להישאר בפולין, וכך התאפשר לשלטונות פולין להתייחס לבעיית היהודים הניצולים לפי התנאים המשתנים במדינה המשוחררת; כמו כן היה אולי לברית-המועצות גם עניין שלא להתנגד להגירת היהודים מפולין בפרט וממזרח אירופה בכלל. ייתכן שברית-המועצות אף היתה מעוניינת בהגירתם ובהגעתם בשלב מאוחר יותר לארץ-ישראל, מתוך ראייה של המשמעות המדינית לטווח ארוך שתהיה לתנועת ההגירה הזאת.⁹

כבר בשלהי 1943 וביתר שאת במהלך 1944 החלו להתגבש בצמרת הסובייטית תוכניות לעיצוב העולם שאחרי המלחמה, ובהן חלוקת אזורי השפעה בין ברית-המועצות לבעלות-בריתה במלחמה.¹⁰ העניין שגילתה ברית-המועצות בארץ-ישראל מצא את ביטויו בדוח

6. חנה שלומי, 'ראשית ההתארגנות של יהודי פולין בשלהי מלחמת העולם השנייה', גלעד, ב (תשל"ב), עמ' 313 והערה 95; הנ"ל, 'פעילות יהודי פולין למען חידוש חיי היהודים במדינה', גלעד, י (1987), עמ' 209 הערה 9.

7. מזכר של יצחק גרינבוים להנהלת הסוכנות היהודית, 8.1.1945, אצ"מ S53/569. ב-2 בינואר נשא ראש הממשלה הזמנית אדוארד אוסובקה-מורבסקי דברים בפני המועצה הלאומית הארצית ובהם נכללה הבטחה לאפשר ליהודים חופש הגירה מפולין. Protokoły posiedzeń KRN, 6, sesja I.

80

8. שלמה קלס, גבולות, מחתרת ובריחה, תל-אביב 1989, עמ' 225-230.

9. ריאיון עם שמואל מיקוניס, 12.12.1975, ארכיון תנועת העבודה, מכון לבון (אה"ע) 4-85-104 תיק 151 א'.

10. Aleksei Filitov, 'Problems of Post-War Construction in Soviet Foreign Policy Conceptions during World War II', in: Francesca Gori & Silvio Pons (eds.), *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943-1953*, Houndmills, Basingstoke 1996, pp. 3-22

של מקסים ליטווינוב, כחלק מעבודתו על תוכניות השלום של ברית-המועצות.¹¹ רווחו גם רעיונות בדבר אפשרות קליטתם של יהודים ניצולי ההשמדה הנאצית בארץ-ישראל והשאפה לדחוק את רגליה של בריטניה משם.

באוקטובר 1943 ביקר בארץ-ישראל יעקב מאיסקי, השגריר הסובייטי בלונדון, נפגש עם בן-גוריון ודן אתו בנושא הזה ואף הכין דוח מפורט על ביקורו בארץ לצמרת ממשלתו. בפגישה עם בן-גוריון נדונו אפשרויות קליטה של מיליון יהודים בארץ-ישראל ותזכיר מפורט על כך נשלח מהסוכנות היהודית אל מאיסקי במוסקבה.¹²

ההתעניינות הסובייטית ביכולת הקליטה של היישוב בארץ-ישראל אם תתקיים הגירה המונית של יהודים אליה בתום המלחמה מצביעה אולי על חשיבה סובייטית מקדימה לפתרון אפשרי של בעיית המיעוטים היהודים במדינות מזרח אירופה ובפולין בפרט. גם אם בסתיו 1943 לא היו עדיין ידיעות על מלוא ממדיה של השואה, לפחות באשר לממדי ההשמדה של היהודים בפולין עצמה ובשטחים הסובייטיים שכבשו הגרמנים היה בידי הסובייטים מידע בדוק ממקורותיהם.¹³ במהלך 1944 ובמיוחד אחרי שחרור החלק המזרחי של פולין התבררו ביתר שאת תמונת החורבן והקושי העצום של הקליטה המחודשת והשיקום של הניצולים. דוח ליטווינוב שיקף את דעתה של הצמרת הסובייטית בדבר כשלון המנדט הבריטי בארץ-ישראל, העוינות ההדדית בין הערבים והיהודים והצורך במעורבות של המעצמות לפתרון הבעיה. ברית-המועצות שאפה לקחת חלק בפתרון זה. נראה שהמעורבות שלה, בלא שיש לה אינטרסים ישירים באזור, היתה יכולה להתבצע באמצעות שליטה בהגירה היהודית ממזרח אירופה. בכך היא יכלה ליצור לחץ על בריטניה לאפשר את כניסת היהודים לארץ-ישראל. אם ניקח בחשבון שכרית-המועצות שאפה לגבש מדינות הומוגניות מבחינה לאומית בתחום ההשפעה שלה במזרח אירופה, הרי ששאלת המיעוטים היהודים במדינות אלה כמו בהונגריה ורומניה ואף בבלגריה יכלה למצוא את פתרונה באמצעות ההגירה. כנראה היתה זאת האסטרטגיה ארוכת הטווח של ברית-המועצות שנועדה בסופו של התהליך להשיג שתי מטרות: להפחית עד מינימום את האלמנט היהודי במדינות מזרח אירופה ומאידך להשיג דריסת רגל במזרח התיכון תוך כדי פגיעה במעמדה של בריטניה שם.

בפולין עצמה, בשלהי שנת 1945 ותחילת 1946 עדיין לא היה לשלטונות עניין מיוחד אם ייצאו היהודים לארץ-ישראל או לארצות אחרות, בתנאי שהיציאה תהיה באמצעות רשיונות עלייה או ויזות מתאימות. על כך הצהיר ראש ממשלתה הזמנית של פולין אדוארד אוסובקה-מורבסקי במושב התשיעי של המועצה הארצית הלאומית (KRN) בדצמבר

11. *Documents on Israeli-Soviet Relations 1941-1953*, part 1, London, 2000, doc. 51.

12. ראו על כך: מתתיהו מינץ, 'שאלת היהודים ושאלת פלשתינה בריפלומטיה הסובייטית בשנים 1945-1948', אלפיים, 22 (2001), עמ' 163-180; פרוטוקול הנהלת הסוכנות, דיווח של דוד בן-גוריון, 4.10.1943, חטיבת הפרוטוקולים, אב"ג.

13. *Documents on Israeli-Soviet Relations*, doc. 18, pp. 43-48.

1945: 'אנחנו תומכים בהגירה חופשית [של היהודים] הן לארץ-ישראל, שאֵתה אנחנו מעוניינים להרק את היחסים, והן לארצות אחרות, ואנחנו מעוניינים בהגירה מסודרת ומאורגנת. הממשלה מזהירה מפני תוצאות מזיקות של הגירה לא לגאלית וכאוטית'.¹⁴ באותה הרוח הצהיר גם אדוארד אוֹחב (Ochab), חבר הוועד המרכזי של מפלגת השלטון והשר למנהל ציבורי.¹⁵

מתחילת שנת 1946 החלו לבקר בפולין משלחות מהארץ, בעיקר ליצירת קשר עם שארית הפלטה במישור מפלגתי-תנועתי, לאומי ודתי. אז החלו להיווצר גם קשרים בלתי-אמצעיים בין השלטון בפולין לבין אנשי הסוכנות ונציגי מפלגות בכירים מארץ-ישראל. ראשי השלטון הפולני, החל בנשיא בולסלב ביירוט (Bolesław Bierut) וכלה בפקידי משרד החוץ, הרבו להיפגש עם נציגי היישוב ועם משלחות של יהודי המערב, שאף באו לביקורים אצל שארית הפלטה. בפגישות אלה הועלו בעיות שיקומם של יהודי פולין, פעילות המפלגות ותנועות הנוער החלוציות, אבל גם זכות העלייה לארץ-ישראל והמאבק בבריטים.¹⁶

כאמור, עמדת השלטונות כלפי רצונם של היהודים לעזוב את פולין היתה אמביוולנטית.¹⁷ מחד גיסא, הנכונות לעודד את יציאתם תאמה את המדיניות הכללית בסוגיית המיעוטים הלאומיים בכלל והרצון לבסס מדינה בעלת אופי פולני-לאומי מובהק. קרוב לוודאי שהכוונות של ברית-המועצות שבסופו של דבר יעזבו היהודים את מזרח אירופה לחלו גם לקובעי המדיניות בצמרת המפלגה בפולין. מאידך גיסא, השלטון גם נקט מדיניות של עידוד היהודים להישאר בפולין וסייע בהשתלבותם בבניינה של פולין החדשה בשוויון זכויות מלא. אבל בקרב חוגים נרחבים של העם הפולני היחס ליהודים היה שונה. היהודים שיצאו מהמרתפים או שבו ממחנות הריכוז שבורים ובודדים נתקלו באווירה של אנטישמיות ובהתקפות אלימות. במציאות הזאת הבנת השלטונות את רצונם של היהודים לעזוב את פולין במסגרת מדיניות ההגירה הרשמית לא היתה מספקת. מכשולים בירוקרטיים רבים הושמו בדרכם נוסף על ההכרח להשיג סרטיפיקט לארץ-ישראל או ויזה לארץ מערבית או למדינה כלשהי בדרום אמריקה כתנאי לקבלת אישור יציאה מפולין. תנאי זה הגביל בהכרח את מספרם של מי שיכלו לצאת בדרכ הזאת. אבל הלחץ לצאת היה גדול. באירופה עדיין שרר מצב של תוהו ובוהו ומיליונים נדרו בין גבולות לא מוגדרים ולא שמורים במידה מספקת. במצב זה לא היה קושי רב לארגן תנועת

14. פרוטוקול של המושב התשיעי של KRN, עמ' 29-30, 56, מצוטט אצל Józef Orlicki, *Szkice dziejów stosunków Polsko-Żydowskich 1918-1949*, Szczecin 1983, p. 214

Orlicki, *ibid.* 15.

16. ישי, בצל השואה, תל-אביב 1973, עמ' 74-75.

17. אדוארד אוֹחב סיפר לישראל ברזילי שבמפלגה יש שתי תפיסות בנוגע להגירת יהודים: להמריץ או לעכב. ישראל ברזילי, מחברת רישומי ביקורו בפולין, 10.5.1946, ארכיון השומר-הצעיר (אש"צ), ארכיון ברזילי, תיק 2.15.95 (3ט).

יציאה המונית מפולין. תנועת היציאה כוונה לאזורי הכיבוש האמריקני והבריטי בגרמניה ובאוסטריה, ושם החלו להתרכז עקורים יהודים מכל רחבי אירופה בתקווה להגיע לארץ-ישראל.

תנועת 'בריחה' מפולין החלה להתארגן כבר מאמצע שנת 1945 בידי אנשי שארית הפלטה שם. השליחים הראשונים מארץ-ישראל הגיעו בסוף סתיו 1945 ומצאו תנועה פעילה ומאורגנת, שיכלה לזקוף לזכותה למעלה מ-30,000 יהודים שכבר עזבו את פולין.¹⁸ השלטונות היו מודעים לתנועת היציאה דרך הגבולות הפרוצים, אך לא היו מעוניינים להפריע והעלימו עין.¹⁹ פוגרום קיילצה (Kielce) ביולי 1946 הוכיח לשלטונות שעליהם לזרז את תהליך היציאה ואף לנקוט פעולה מכוונת בנושא. במציאות של שנאה ורצח, הפחד של היהודים היה הגורם החזק ביותר, והוא שהכתיב את המדיניות, מעבר לכל אידאולוגיה. יעקב ברמן, מראשי המשטר, נפגש עם שליח הקיבוץ המאוחד ליובה לוויטה, ב-16 באוגוסט, כחודש וחצי לאחר הפוגרום. 'הבריחה' התנהלה כבר במלוא הקצב ואף זכתה לכינוי 'הבריחה הלאגלית'. השיחה היתה בעניין יציאת יהודים מפולין בכלל ותופעת 'הבריחה' בפרט. ברמן הביע חשש שהודאה במתן אפשרות לצאת לכל מי שיחפוץ תהיה הודאה בעובדת 'פולין יודן ריין'. לפי דעתו מדיניות זו עלולה להיראות כעין המשך למדיניותו של היטלר, גם אם באמצעים אחרים. ועם זאת הוא הודה שהמציאות לאחר הפוגרום הכתיבה לשלטונות מדיניות, שלדבריו לא תוכננה מראש. לתופעת 'הבריחה' בעקבות הפוגרום הוא קרא 'הצבעה ברגליים', שהפכה לעובדה אובייקטיבית וצריך להתחשב בה. לדברי יעקב ברמן: 'בשום פנים ואופן לא נפריע לכך ולא נמנע מהם את האפשרות לכך'.²⁰ דברי ברמן היו מעין הסבר רשמי ומפוקח להשתתפותם הפעילה של השלטונות הפולניים בדרגים הגבוהים ביותר ב'בריחה' הזאת, הרבה מעבר ל'עצימת עיניים' גרדא.

בעקבות הפוגרום לחצו עשרות אלפי יהודים לצאת מפולין ככל דרך אפשרית. המנגנון המשותף של מפעל 'הבריחה' משני צדי הגבול הפולני ניהל את יציאת היהודים והעברתם

18. יוחנן כהן, 'הבריחה הגדולה מפולין', אנציקלופדיה של גלויות, 12, ירושלים 1973, עמ' 54. רוד אנגל, בין שחרור לבריחה, תל-אביב 1996, עמ' 65 והערה 14; Yehuda Bauer, *Bricha: Flight and Rescue*, New York 1970, p. 116

19. יצחק צוקרמן, שבע השנים ההן, לוחמי הגטאות 1990, עמ' 519; וכן ריאיון שלי עם סטפן גראייק, 13 ביוני 1990, תל-אביב. ראו גם דיווח על מהלך, שיטות, נהלים ואנשי קשר של 'הבריחה' בפולין במהלך 1946, מופנה אל יוליה בריסטיגר, ראש אגף 5 (פוליטי-חברתי) במשרד לבטחון הפנים (MBP – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego) של פולין. Instytut Pamięci Narodowej (IPN) 01206/108, 23.8.1946 (המכון לשימור הזיכרון הלאומי).

20. ריאיון של יעקב רואי עם ליובה לוויטה, 28.5.1970, האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון ליהדות זמננו, מדור לתיעוד בעל-פה, סרט 1686, עמ' 16. ראו על כך בהרחבה: אורן, 'רציפות ותמורות ביחסי ישראל-פולין', עמ' 31-34.

לגרמניה ולאוסטריה, ואילו השלטונות קבעו את נוהלי היציאה והמעבר בגבולות בתיאום עם כוחות הביטחון ומשמר הגבול של פולין כדי למנוע תקריות שיסכנו את בטחונם ואת חייהם של היהודים. בראש משמר הגבול של פולין עמד גנרל סובייטי ומובן שתנועת היציאה לא יכלה להתנהל בלא ידיעתם ופיקוחם של שלטונות ברית-המועצות. למעשה, לא זו בלבד שהשלטונות הסובייטים ידעו על תפקיד הגופים הציוניים בארגון תנועת 'הבריחה' וניהולה, אלא שהם אף הורו לשגריריהם במזרח אירופה ובכלל זה בפולין להעביר מידע נוסף על כך, אך הזהירו את נציגיהם בארצות האלה לבל יתערבו בכעיות הקשורות ליציאת היהודים לארץ-ישראל.²¹ לפיכך אפשר לשער שהמידע המפורט של הסובייטים ושל שירותי הביטחון של פולין על הגופים, האישים והשיטות שעמדו מאחורי תנועת 'הבריחה' של היהודים ואי-התערבותם בתנועת המונים זו מעבר לגבולות פולין, שירתו בסופו של דבר מטרה לטווח ארוך במדיניותה של ברית-המועצות בנוגע לעתיד היהודים במזרח אירופה ולשאלת ארץ-ישראל והמזרח התיכון. הוכחה נוספת לעניין שגילתה ברית-המועצות בתנועת היהודים אל מחוץ לפולין אפשר למצוא בדיווח של יועץ שגרירות פולין במוסקבה הנריק וולפה (Henryk Wolpe) מפגישתו עם אלכסנדרוב מנהל מדור אירופה במשרד החוץ הסובייטי בסוף אוגוסט 1946. בפגישה הזכיר אלכסנדרוב את בעיית היהודים שיצאו מפולין בדרך לא לגאלית והגיעו לאזור הכיבוש הסובייטי באוסטריה. לדבריו, ברית-המועצות הוטרדה מהתופעה הזאת אבל לא ידעה אילו צעדים לנקוט בעניינם. הדיפלומט הפולני הדגיש שפולין לא שמה מכשולים על דרכם של יהודים המבקשים לעזוב את פולין.²²

למשמעות המדינית של ההגירה לארץ-ישראל כחלק ממאבק היישוב בשלטון הבריטי ובעיית ארץ-ישראל בכלל החלו שלטונות פולין להתייחס רק בתחילת שנת 1946. בפגישות שהוזכרו בין מדינאי פולין לבין אישים ושליחים מהארץ עלו על הפרק גם בעיית ההגירה, המאבק בבריטים ועמדתה של פולין. אנשי השלטון הפולני התבטאו באהדה בעניין מאבק היישוב בבריטים. לדוגמה, שר החוץ זיגמונט מודזלבסקי (Zygmunt Modzelewski) גילה עמדה אוהדת למאבק היישוב היהודי בארץ-ישראל, ובעיניו הקמת מדינה יהודית עצמאית בארץ-ישראל היתה רק עניין של זמן, בלי שנכנס לבעיית קביעת הגבולות של המדינה העתידה לקום ובעיית יחסיה עם הערבים. לדבריו, ברוח זו הותוו הקווים המנחים למדיניות משרד החוץ של פולין ולהופעות ולהתבטאויות של אנשיו בפורומים השונים בעניין ארץ-ישראל.²³ עם זאת, משרד החוץ היה מודע לקשר שבין עמדותיו בעניין

21. 197-198 pp. Michał Rudawski, *Mój obcy Kraj*, Warszawa 1996; מינץ (לעיל הערה 12), עמ' 171-172.

22. וולפה ליוזף אולשבסקי, סגן שר החוץ ומנכ"ל המשרד, 16.9.1946, Archiwum Ministerstwa, Spraw Zagranicznych (AMSZ), 6/31/481 (ארכיון משרד החוץ הפולני).

23. כך טוען רפאל לוי, הקונסול הכללי של פולין בתל-אביב בשנים 1946-1949, בריאיון שערכתי אתו בינואר 1991 בתל-אביב. יצחק גרינבוים ביקר בפולין ונפגש עם ברמן, מודזלבסקי ואולשבסקי

ארץ-ישראל והגירת היהודים לבין מעמדה של פולין בדעת הקהל המערבית והיהודית. לפיכך היתה ממשלת פולין מעוניינת להוכיח את יחסה האוהד ליהודים, אולי בגלל רגשות אשם אחרי השואה, אולי כדי להפחית את הביקורת במערב על האנטישמיות.²⁴ ביטוי למדיניות זו אפשר למצוא בהתכתבות פנימית בין הדיפלומטים הפולנים בפריס לצמרת משרד החוץ בוורשה. באוגוסט 1946 שלח סגן שר החוץ הפולני יוזף אולשבסקי (Józef Olszewski) מברק אל שגריר פולין בפריס ובו ביקש מהשגריר לדון עם סגן שר החוץ של ברית-המועצות אנדריי וישינסקי בעמדה בעניין ארץ-ישראל, אם וכאשר היא תובא לפני האו"ם. לפי המברק, משרד החוץ בוורשה ראה חשיבות רבה בהצגת עמדה פרו-יהודית. לפי דעתו, אפילו עמדה ניטרלית עלולה להתקבל כמזיקה למעמדה של פולין, בייחוד לנוכח מצב היהודים בפולין בעת ההיא, אחרי פוגרום קיילצה. בצמרת משרד החוץ של פולין שרר חשש שמא ברית-המועצות תנקוט עמדה פרו-ערבית, מה שעלול להעמיד את פולין במצב עדין לנוכח מצב היהודים בה, האווירה האנטישמית, פוגרום קיילצה והבריחה ההמונית בעקבותיו.²⁵ בתכתובת הפנימית של ראשי המשרד עם שר החוץ ששהה אז בפריס, באו לידי ביטוי העניין שיש למדינה בהקלת הגירת היהודים לארץ-ישראל וחוסר עניינה המיוחד בצד הערבי. לעומת זאת, תגובתם של וישינסקי ואחר-כך גם של מולוטוב לימדה שלברית-המועצות לא היתה עמדה מגובשת בנושא זה וכי עמדתה תהיה תלויה

ודיווח על גישה דומה לעניין ארץ-ישראל. דיווח גרינבוים בישיבת הנהלת הסוכנות, 14.3.1947, בתוך פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות באצ"מ; וכן אב"ג, חטיבת הפרוטוקולים של הנהלת הסוכנות. גם ליובה לוויטה התרשם מדעותיהם החיוביות. ראו יומן לוויטה, 7.3.1946, ארכיון הקיבוץ המאוחד (אק"מ), תיקי ליובה לוויטה, וגם ריאיון של לוויטה עם יעקב רואי, 28.5.1970 (לעיל הערה 20).

24. יומן לוויטה, 7.3.1946, בפגישה עם זיגמונט מודולבסקי, שר החוץ בפועל (לעיל הערה 23); בפגישה עם ראש הממשלה הזמנית אוסובה-מורבסקי, 27.4.1946, שם. עיתון השומר-הצעיר בפולין *Mosty* מ-6.11.1946 פרסם מאמר על עמדה אוהדת של מפלגת פפ"ס (סוציאליסטים) השותפה לקואליציה עם המפלגה הקומוניסטית לשאיפות היהודים בארץ-ישראל ולזכותם להגר. ב-26.1.1947 דיווח העיתון על פגישתו של הנשיא ביירוט עם מאיר יערי, שבה הצהיר כי הדמוקרטיה הפולנית מכירה בזכות היהודים לקיום לאומי עצמאי בארץ-ישראל בשווה לעמים אחרים. דיווחים דומים מסר ישראל ברזילי על פגישתו עם מנהיג פפ"ס צירנקביץ', ראש ממשלת פולין לעתיד. גם צירנקביץ' הביע דעה בזכותם של היהודים להגר מפולין. ברזילי, 10.5.1946, מחברת רישומי ביקורו בפולין, 1946-1947, אש"צ, ארכיון ברזילי, תיק 2.15.95 (ה3); *Mosty*, 6.11.1946, 26.1.1947; *Toranska, Oni*, London 1985, p. 326. ראו גם מברקים של אוסקר לנגה מארצות-הברית בסוף 1945 בנושא זה. AMSZ, Szyfrogramy 6/77, Washington 1945

25. וישינסקי התבקש לחוות את דעתו בעניין הזה. פולין לא רצתה לנקוט עמדה עצמאית מדי, AMSZ, Szyfrogramy 6/77, Paris 1946-ii, w לא כל שכן היהודית, עלולה שלא לקבל בעין יפה עמדה אנטי-יהודית ופרו-ערבית של ממשלת פולין. אבל אני משערת שלאולשבסקי היתה כאן פליטת קולמוס והוא התכוון אולי לדעת הקהל האמריקנית או המערבית.

בהמשך ההתפתחויות.²⁶ שגריר פולין בפריס שנפגש עם מולוטוב והעלה את בעיית ארץ-ישראל קיבל תשובה לא מחייבת, שלא היתה בגדר מענה מספק להתלבטויות הפולנים. פולין היתה מעוניינת לאפשר את הגירתם של היהודים לארץ-ישראל וכן בהפעלת לחץ על בריטניה כדי שתפתח את שערי הארץ להגירתם. מולוטוב היה מוכן לקבל את עמדת פולין באופן מסויג וניסה ליצור הבחנה בינה לבין העמדה הסובייטית הגלובלית, המביאה בחשבון את היריבות הנוכחית בין ארצות-הברית לבריטניה, ולכן לא היתה מעוניינת לנקוט עמדה העלולה לאחד את שתי המעצמות המערביות כנגדה.²⁷ ייתכן שמולוטוב הרחיק לכת במקצת בייחוס חשיבות לניגודים בין ארצות-הברית לבריטניה בנושא ארץ-ישראל והשפעתם על יחסיהן עם ברית-המועצות בנושאים שעמדו על הפרק בוועידת השלום בפריס ובדיונים על הסדרים שלאחר המלחמה. אבל הוא ניסה כנראה למנוע מצב שפולין תנסה לדחוף את ברית-המועצות לנקוט עמדה בנושא שלא נראה לה בעת ההיא חשוב או שעדיין לא היתה מוכנה לנקוט בו מדיניות גלויה. לדברי שגריר פולין, 'מולוטוב ציין בהדגשה שעדיין יש לחשוב בנושא הזה'.

מתוך המסמכים הסובייטיים שפורסמו לאחר התפרקות ברית-המועצות אפשר ללמוד שבצמרת הסובייטית כבר החלו להתגבש מגמות לדרוש את סיום המנדט הבריטי בארץ-ישראל, נסיגת הכוחות הבריטיים, מתן אפשרות לעקורים היהודים מאירופה להגר אליה, בלי לראות בכך את הפתרון הבלעדי לבעיית היהודים באירופה, והנהגת משטר נאמנות של האו"ם לקראת ייסוד מדינה עצמאית ודמוקרטית בארץ-ישראל כפתרון אפשרי.²⁸ באמצע מאי 1946 הכין מיכאל מקסימוב, סגן מנהל מחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ הסובייטי, תזכיר ובו הוא התייחס לחשיבות הגדרתה של המדיניות הסובייטית בשאלת ארץ-ישראל בהקשר לדוח הוועדה האנגלו-אמריקנית שפורסם חודש קודם לכן. ולדימיר דקונוב, המשנה לשר החוץ, שקרא את התזכיר ראה בו מסמך ראוי להתייחסות חיובית. גם אנדריי וישינסקי, סולומון לוזובסקי ושר החוץ מולוטוב המליצו לדון בו. בתזכיר העלה מקסימוב את עניין ההגירה של היהודים. לדעתו 'בעיית היהודים באירופה איננה יכולה

26. ראו חילופי מברקים מאוגוסט 1946 בין משרד החוץ בוורשה לבין שר החוץ ששהה בפריס במהלך ועידת השלום, וגם מברקים של שגריר פולין בפריס, על שיחותיהם עם וישינסקי ועם מולוטוב בעניין זה: AMSZ, Szyfrogramy 6/77, Paris 1946. ראו גם: Michał Chajn, 'Stosunek rządów polskich do powstania żydowskiej siedziby narodowej w Palestynie w latach 1945-1948', *BZIH*, 195 (2000), pp. 356-373; וכן תזכיר של ליונל גלבר מ-1947, 28.3.1947, על שיחות שליחי הסוכנות היהודית עם נציגי פולין בארצות-הברית בקיץ 1946, אצ"מ ZS/463.

27. AMSZ, Szyfrogramy 6/77, Paris, 24.8.1946

28. ראו התזכיר של מקסימוב, סגן מנהל מחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ הסובייטי, בתוך: *Documents on Israeli-Soviet Relations 1941-1953*, part 1, London 2000, 15.5.1946, Gaby Gorodetsky, 'The Soviet Union's Role in the Creation of the State of Israel', *The Journal of History*, 22, 1 (March 2003), pp. 4-20.

להיפתר על-ידי הגירת היהודים לארץ-ישראל, שכן רק הרס מוחלט של שורשי הפשיזם ודמוקרטיזציה של מדינות אירופה יכולים להעניק ליהודים תנאי חיים נורמליים.²⁹ מתתיהו מינץ ניתח את המדיניות הסובייטית כפי שבאה לידי ביטוי במסמכים אלה ובמיוחד בכל מה שנוגע לאפשרות ההגירה של היהודים לארץ-ישראל. לפי דעתו, ניסוח המשפט בנוגע להגירת יהודים הוא אמנם על צד השלילה, אולם אפשר גם להבין מכך שמקסימוב התכוון לרמוז שההגירה של היהודים לארץ-ישראל איננה מספקת פתרון אולטימטיבי אבל אפשר לראות בה פתרון חלקי לפחות.³⁰ חיזוק לכך אפשר לראות גם בתזכיר נוסף ששלח מקסימוב למאליק ב-12.4.1947, שבועיים לפני תחילת המושב המיוחד של האו"ם. גם בתזכיר זה הוא התייחס לבעיית ההגירה של היהודים וקבע: 'הבעיה היהודית באירופה לא תוכל להיפתר אך ורק [ההדגשה שלי, נ"א] באמצעות ההגירה לארץ-ישראל'.³¹ מכאן אפשר להבין שברית-המועצות קיבלה בחיוב את ההגירה של היהודים לארץ-ישראל בבחינת עקורים הזקוקים למקלט בלי לראות בכך פתרון ברוח הציונות. עם זאת סברה כי בכל מקרה שלטונה של בריטניה בארץ-ישראל חייב להסתיים ויש לשאוף להקמת מדינה עצמאית בעלת חוקה דמוקרטית שתבטיח זכויות שוות ומלאות הן לערבים והן ליהודים. על האומות המאוחדות להיות מעורבות בתהליך זה, וכפועל יוצא גם ברית-המועצות תיטול חלק מועיל בהחלטות על גורלה של ארץ-ישראל.³² כאמור, בתזכיר סודי שרשם מקסימוב (עם טפלוּב וסמירנוב) לסגן שר החוץ דקנוזוב הוא הזכיר את תנועת ההגירה הלא-לגאלית של היהודים שמארגנים הציונים. מקסימוב הביא לידיעתו קיום של הוראה לשגרירי ברית-המועצות בפולין, צ'כוסלובקיה, רומניה, בולגריה והונגריה לרווח על פעילות של ארגונים ציוניים באשר לארגון הגירה לא-לגאלית לארץ-ישראל. אולם מקסימוב גם הודיע על אזהרה שהוצאה לנציגי ברית-המועצות במדינות אלה שלא להתערב ולא להפריע בתנועה זו של יהודים לארץ-ישראל.³³ מכאן אפשר להבין שהמדיניות הסובייטית לראות בחיוב תנועת הגירה המונית מאירופה המזרחית

29. תזכיר מקסימוב (לעיל הערה 28), p. 128, *Documents on Israeli-Soviet Relations*.
30. מינץ, 'שאלת היהודים ושאלת פלשתינה בדיפלומטיה הסובייטית בשנים 1945-1948' (לעיל הערה 12), עמ' 171-172.
31. p. 174, doc. 77, *Documents on Israeli-Soviet Relations 1941-1953*.
32. Ibid., Maksimov to Vishinsky, 5.3.1947, doc. 73, p. 166; Memorandum by the Middle East Department of the USSR Ministry of Foreign Affairs, 15.4.1947, *Documents on Israeli-Soviet Relations 1941-1953*, doc. 78, p. 176.
33. Ibid., 17.9.1946, doc. 68, p. 146. מתתיהו מינץ מציין במאמרו שיש הבדל בין ההוצאה הרוסית וההוצאה האנגלית של קובץ המסמכים בנושא יחסי ישראל וברית-המועצות. בתעודה בנוסח הרוסי שהיה אחראי עליו הצוות הרוסי בפרויקט המשותף הושמט המשפט האחרון המזהיר נציגים סובייטים שלא להתערב ביציאת היהודים לפלשתינה. מינץ, 'שאלת היהודים ושאלת פלשתינה בדיפלומטיה הסובייטית בשנים 1945-1948' (לעיל הערה 12), עמ' 174, הערה 75.

לארץ-ישראל תאמה את האינטרסים של ברית-המועצות שהחלו כבר לעצב את מדיניותה כלפי המזרח התיכון ושאלת ארץ-ישראל בפרט. מכאן שגם המדיניות הפולנית בשאלה זו והעמדות והפעולות של המשלחת הפולנית במהלך המושב המיוחד באו"ם ולאחר מכן היו בסופו של דבר חלק אינטגרלי של המדיניות הסובייטית הכוללת, גם אם ניסו הפולנים להציגה כעמדה עצמאית שלהם.

בעיית ארץ-ישראל באומות המאוחדות – עמדתה של ברית-המועצות

ב-14 בפברואר 1947 הודיעה ממשלת בריטניה רשמית על החלטתה למסור את הטיפול בשאלת ארץ-ישראל לארגון האומות המאוחדות. בבקשה שנמסרה לידי של המזכיר הכללי של האו"ם טריגויה לי ב-2 באפריל, הוא נתבקש לכנס מושב מיוחד של העצרת הכללית כדי למנות ועדה מיוחדת שתחקור את בעיותיה של ארץ-ישראל לקראת הדיון במושב הסתיו של העצרת הכללית. ברית-המועצות הסכימה להצעתו של המזכיר הכללי למנות ועדה כזאת.³⁴

המושב המיוחד של העצרת הכללית נקבע ל-28 באפריל 1947 בפלשינג מדו (Flushing Meadow). הסוכנות היהודית והמוסדות הציוניים בארצות השונות ריכזו את מרב תשומת לבם ופעילותם בהכנות לדיון במושב המיוחד ולמאבק הצפוי שם, שתוצאותיו עשויות לקבוע את עתידם של הבית הלאומי ושל המפעל הציוני בארץ-ישראל. עמדת ברית-המועצות וארצות הגוש המזרחי לא היתה צפויה מראש, ולמחלקת המדינה בווישינגטון היו הערכות שונות בדבר עמדת ברית-המועצות, לאו דווקא בכיוון אוהד לעמדה הציונית.³⁵ אי-הידעה של הנהגת הסוכנות היהודית בדבר העמדה הצפויה של ברית-המועצות ושל שאר ארצות הגוש הסובייטי באה לידי ביטוי בתזכירו של ולטר איתן מ-25 בפברואר 1947. הוא הניח מראש שברית-המועצות תצביע נגד עמדת הסוכנות. אשר לעמדת צ'כוסלובקיה הוא הסתמך על עמדותיהם של יאן מסריק והנשיא בנש, שלא תניח להם להצביע נגד העמדה של הציונים. אשר לפולין איתן היה די ספקן אפילו כלפי האפשרות ששליח מיוחד לוורשה יוכל להשפיע על עמדות ממשלתה. איתן היה מוכן להסתפק בכך שפולין תימנע בהצבעה.³⁶ באותו הזמן דיווח קונסול פולין בירושלים על דעות שונות שרווחו ביישוב בארץ-ישראל בנוגע לעמדתו של הגוש הסובייטי בעניין ארץ-ישראל באו"ם: שיתוף בעתיד של פולין בוועדת האו"ם, עמדתה הפרו-ערבית של ברית-המועצות וידן החופשית של מדינות מזרח אירופה האחרות.³⁷

³⁴ Documents on Israeli-Soviet Relations, 4.3.1947, doc. 75, p. 172.

³⁵ אליהו אילת, המאבק על המדינה, ב, תל-אביב 1982, עמ' 66, 72.

³⁶ תזכיר ולטר איתן, Documents on Israeli-Soviet Relations, 25.2.1947, doc. 72, p. 165.

³⁷ מברק מהקונסול הכללי גורקה בירושלים אל סגן שר החוץ אולשבסקי, AMSZ, 25.4.1947, szyfrograma 6/77/7 d.p., k. 7.

עמדתה של ברית-המועצות לא היתה ידועה גם לבעלות-בריתה במזרח אירופה ובכלל זה לפולין. לשלוש ממדינות הגוש המזרחי החברות באו"ם בעת ההיא – פולין, יוגוסלביה וצ'כוסלובקיה – היו קונסוליות בארץ והיה להן בכך יתרון על ברית-המועצות שהיתה חסרה מקור מידע ישיר וקשר עם ארץ-ישראל ובעיותיה. בהקשר זה מעניין הדיווח של הקונסול הכללי של פולין בתל-אביב רפאל לויץ מפברואר 1947. לויץ דיווח על ידיעה שפורסמה ב-*News of the World* ובה דובר על בקשות כביכול שקיבלה הקונסוליה, לפי הוראות ממוסקבה, לשלוח לוורשה מידע על ארץ-ישראל כדי להציגו באו"ם. לפי הדיווח של לויץ, סוכנות הידיעות הפולנית PAP הכחישה נמרצות את הידיעה. אבל כעבור יותר מ-40 שנה התגאה לויץ באיסוף מידע על ארץ-ישראל. הוא טען שחומר שהוא אסף וגם קיבל מהסוכנות היהודית בנושאים של קליטת העלייה, התיישבות, פיתוח הארץ, היחסים עם הערבים וכו', ושלה לוורשה לקראת הכינוס המיוחד של עצרת האו"ם באביב 1947, מצא את דרכו למוסקבה. לטענתו, אנדריי גרומיקו בנאומו המפורסם במאי 1947 השתמש בנימוקים הלקוחים מהרוח ששלח לוורשה.³⁸

פעילות המשלחת הפולנית במושב המיוחד של העצרת הכללית אפריל-מאי 1947

המושב המיוחד של העצרת הכללית של האו"ם התכנס ב-28 באפריל. רוב חברי משלחתה של פולין ייצגו את האינטליגנציה הפולנית ולא דווקא את הפונקציונרים המפלגתיים. הבולטים בין חברי המשלחת היו:

- * ד"ר אוסקר לנגה (Oscar Lange) – ראש משלחת פולין באו"ם וכלכלן בעל מעמד בין-לאומי. הוא חלה ובמקומו מונה לראש המשלחת במושב המיוחד השגריר בווינגטון ויניביץ.
- * ד"ר יוליוש כץ-סוכי (Juliusz Kac-Suchy) – יהודי, מזכיר המשלחת, קומוניסט ואיש אמונה של מוסקבה.
- * קסאוורי פרושינסקי (Ksawery Pruszyński) – ציר במשלחת וסגן נציג פולין במועצת הביטחון, שייצג את פולין בוועדת אד הוק, סופר נודע ובן אצולה פולני, שהיה גם ידיד יהודים מסור ונאמן. הוא ביקר פעמיים בארץ-ישראל וכתב ספר אוהד לציונות וליישוב.

38. מברק של לויץ אל אולשבסקי וויקטור גרוש, AMSZ, szyfrogramy 6/77/7 d.p., k. 1, 19.2.1947. ראו גם ריאיון של יעקב רואי עם לויץ, 6.12.1970, האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון ליהדות זמננו, תיעוד בעל-פה, סרט מס' 50/28; וכן בריאיון שלי עם לויץ, תל-אביב, דצמבר 1990.

* ד"ר אלפרד פידרקייביץ' (Alfred Fiderkiewicz) – שגריר פולין בקנדה, אסיר אושוויץ לשעבר, היה לפני המלחמה המנהיג הרוחני של מפלגת האיכרים הבלתי-תלויה, לחם בפשיזם ובאנטישמיות ונרדף בידי הממשלה הפשיסטית של פולין.

* יוזף ויניביץ' (Józef Winiewicz) – שגריר פולין בווינגטון, חבר משלחת פולין במושב המיוחד של העצרת הכללית של האו"ם ודוכרה הראשי בפתיחת המושב ב-28 באפריל 1947. על אף עברו לפני המלחמה כעורך ראשי של עיתון ימני שמרני בפוזנן, ויניביץ' תמך בעניין הציוני באו"ם כדבקות ובהתמדה תמוהים למדי, אם לשפוט לפי התבטאויותיו המאוחרות בנושא הזה.

אליהו אילת, ראש המשרד של הסוכנות בווינגטון וחבר משלחת הסוכנות למושב המיוחד של האו"ם, תיאר את דמותו ופעלו בהערכה רבה:

ההתלהבות, היוזמה והמרץ, שציינו את יחסו של וינוויץ' לענין הציוני במושב המיוחד של העצרת הכללית, עשו עלינו רושם שזהו אדם הדואג להבליט במעשיו את 'החזון בתשובה' שבו. יש לזכור, שהוא היה חבר במפלגה אשר רבים ממנהיגיה וחבריה היו אנטישמים שהציקו ליהודים בכל תחומי החיים. כאדם שהשכלתו משפטית וידיעותיו בתחומים רבים, בלט וינוויץ' בהתמצאותו ובהבנתו בנושאים בין-לאומיים, בשליטה בשפות ובהופעתו המרשימה בעצרת. מבחינות אלו עלה על רוב החברים במשלחות של הגוש הסובייטי.

לדברי אילת סייע ויניביץ' למשלחת של הסוכנות יותר מכל חברי המשלחות של הגוש המזרחי: 'הגן על בקשותינו, יזם הצעות והציג את בעיותינו לפני עמיתיו, שהכירו פחות ממנו את הנושאים אשר הועלו בדיוני המושב המיוחד'.³⁹

השגריר ויניביץ' הסביר כעבור שנים בתמצות רב את פעילותו על רקע ההוראות שקיבל מפולין ועל רקע האווירה הכללית ששררה בקרב משלחות אחרות:

הקשר עם החבר גרומיקו הבהיר לי שצריך להפגין פעילות. הגיעו הוראות מוורשה לגלות עמדה חיובית כלפי הצד היהודי בלי לגרום לעוינות של הערבים. משהו כמו לרבע את המעגל [...]

39. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 137, 138. את 'החזרה בתשובה' של ויניביץ', התמיכה הנלהבת שלו בעניין הציוני והאמפתיה לגורל היהודים שגילה בנאומיו אפשר להסביר אולי גם כמין אופורטוניזם. באוטוביוגרפיה שלו שפרסם סמוך למותו בפולין באמצע שנות השמונים של המאה ה-20 הוא מאופק בהרבה ואף אפולוגטי בנושא היהודים וישראל ומתבטא בזהירות מרבית על פעלו בשנת 1947, בהתאמה למדיניותם האנטי-ישראלית של פולין ושל הגוש הקומוניסטי בשנות השמונים. במקרה שלו דווקא, פעילותו הנמרצת למען העניין הציוני במושב האו"ם ב-1947 מצביעה אולי על האווירה בממשלה בוורשה בנושא פלשתינה. השגריר ויניביץ' היה פעיל גם בהצגת עמדתה האוהדת של ממשלתו לעניין היהודי בשאלת ארץ-ישראל וגם בנושא שיקום חיי היהודים בפולין, לפני יהודי המערב בנאום שנשא בקונגרס כלל-אמריקני של יהודי פולין. AMSZ, 6/104/1664

את הערבים ייצגו נציגים של כמה מדינות; חברים אחרים בוועדה הכללית שתפקידה היה לקבוע את סדר היום של העצרת, גילו חוסר התמצאות והנציג הסובייטי חיכה להוראות.⁴⁰

הבעיה הראשונה להתמודד אתה היתה סדר היום. הערבים דרשו להעמיד בראש סדר היום את מתן העצמאות לארץ-ישראל וסיום המנדט הבריטי לאלתר. ההצעה הערבית עוררה חילוקי דעות אף בתוך הגוש המזרחי, ובשלב זה ברית-המועצות ופולין עמדו משני צדי המתרס. ברית-המועצות תמכה בהצעה הערבית תוך כדי הסתייגות מטענות הנגד שהדיון בתביעה לעצמאות מידית בארץ-ישראל יכפה על העצרת לקבל החלטה בהתאם להצעה הזאת.⁴¹ לפי הדיווח של ד"ר כץ-סוכי, ברית-המועצות היתה מודעת לכך שהעמדה של פולין וצ'כוסלובקיה תהיה שונה משלה. פולין התנגדה להצעה הערבית. השגריר יוזף ויניביץ' טען שדיון בהצעת הערבים משמעו דיון מדיני כבעיית ארץ-ישראל ואי-אפשר לערוך דיון כזה בלא נוכחות של משלחת יהודית.⁴² בהצבעה תמכו ברית-המועצות ויוגוסלביה בהצעת הערבים, ואילו פולין וצ'כוסלובקיה התנגדו. ההצעה נדחתה ברוב של 24 נגד 13, ו-10 מדינות נמנעות.⁴³

לפני התכנסות המושב המיוחד של העצרת, ב-22 באפריל, שלח אבא הלל סילבר בשם הסוכנות היהודית מכתב למזכיר הכללי של האו"ם וביקש לאפשר לנציגיה, כבאי כוחו של הגוף המייצג של העם היהודי והמוכר ככזה על-פי כתב המנדט, להופיע לפני העצרת הכללית, להסביר את טענותיה ודרישותיה לפתרון שאלת ארץ-ישראל.⁴⁴ עניין ייצוגה של הסוכנות היהודית בעצרת היה קשור לשאלה הכללית של ייצוג כל הגופים הלא

40. Józef Winiewicz, *Co pamiętam z długiej drogi życia*, Warszawa 1985, p. 587. אבל בהסתמך על מסמכי משרד החוץ של פולין אפשר להתרשם דווקא שההוראות שהגיעו מוורשה ב-13 וב-18 באפריל 1947 התייחסו להצגה אוהדת ורגשית אמנם של עמדת פולין כלפי היהודים בגלל האירועים הטרגיים בתקופת המלחמה, ותמיכה בהגירת יהודים, אבל עמדה שלא פוגעת בשום צד בסכסוך, AMSZ, 15/185/19. כץ-סוכי דיווח לשר החוץ בוורשה על ההחלטות שקיבלה המשלחת להצהיר על כוונות ועמדות כלליות ברוח ההוראות מוורשה ולא לנקוט יוזמות ופעילות מיוחדת, AMSZ, ZD 8/93,8/94 N.Y. 1947. גם לדברי כץ-סוכי, לגרומיקו עדיין לא היו הוראות ונקבע שלאחר תחילת הדיונים תתקיים אספה של כל גוש המדינות הסלכיות לתכנון עמדה משותפת.

41. על הריון הנרחב בבעיית סדר היום בעצרת ועל עמדת המעצמות והערבים ראו: David Hyatt, 'The United Nations and the Partition of Palestine', Ph.D. Thesis, The Catholic University of America, Washington DC 1973, p. 29, note 77, pp. 69-93

42. GA OR, 1947, General Committee, meeting 29, 29.4.1947 UN יצאה נגד הרעיון הזה. ראו: *Rzeczpospolita* 24.4.1947, מצוטט ב-29.4.1947 *Mosty*.

43. Ibid., GA OR, אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 68.

44. אילת, שם, עמ' 71-72; GA OR, First Sp. Session 1947, Main Committees, Annex 2, p. 363, Document A/C.1/139

ממשלתיים בדיונים כלשהם בנושאים שעל סדר היום של העצרת הכללית בכלל. היה ברור שהעצרת לא תוכל להימלט מהדיון בבעיית ארץ-ישראל, גם אם תפקידה היחיד, לפי סדר היום שאושר, יהיה להקים ועדת חקירה מיוחדת לעניין הזה, לפי הצעת בריטניה.⁴⁵ במקרה זה ייקבע גורלם של שני הצדדים, הערבים והיהודים בארץ-ישראל, על-ידי ועדת החקירה המיוחדת ולכן החלטת האו"ם נוגעת להם ישירות ומן הדין שיורשו להשמיע את עמדתם במהלך הדיונים.

בקשת הסוכנות היהודית להופיע בעצרת, אם במליאה ואם בוועדה המדינית, לא היתה היחידה מטעם גוף לא ממשלתי. עם היוודע בקשת הסוכנות הציגו בקשות דומות גם הוועד העברי לשחרור לאומי (בראשות פיטר ברגסון והלל קוק), אגודת-ישראל, הוועד הערבי העליון של הפלשתינים וכמה ארגונים אמריקניים לא יהודיים.⁴⁶

כאמור, כבר ב-29 באפריל בפתח הדיונים בוועדה הכללית בעניין סדר היום של העצרת, נקט הנציג הפולני, השגריר בווינגטון יוזף וינייביץ', עמדה בזכות הייצוג של הסוכנות היהודית. העמדה הפולנית הזאת אף עוררה את תגובתו הנזעמת של נציג סוריה, שטען שכאשר ליהודים יש מייצגים נאמנים כל-כך אין הם זקוקים כלל להופיע בעצמם. גם נציג מצרים התנגד בטענה שהדבר מנוגד לאמנת האו"ם.⁴⁷ וינייביץ' לא ויתר והעלה שנית את הבעיה למחרת. הוא פנה בכל לשון של בקשה לחברי הוועדה לדון בשאלת הייצוג לאלתר:

We, of the Polish delegation have very strong feelings on this point and I beg you and my colleagues to understand our position and to consider the point I just raised.⁴⁸

יושב-ראש הוועדה דחה בשלב זה את הדיון בעניין הייצוג בגלל הבעיה הרוחקת יותר של סדר היום. אבל הוא לא דחה את התביעה על הסף והבטיח לקיים דיון לאחר מסירת הדוח בבעיית סדר היום למליאת העצרת. ואמנם בישיבה ה-32 של הוועדה הכללית ב-2 במאי החל דיון ממשי בבקשת הסוכנות היהודית וגופים אחרים שאינם ממשלתיים, שביקשו להופיע במושב המיוחד. נציג פולין שוב לחץ לאפשר ייצוג לסוכנות היהודית כמייצגת את יהודי ארץ-ישראל. וינייביץ' הצדיק את העניין המיוחד ואת המאמץ הרב של משלחתו, בקשרי גורל והיסטוריה בין פולין לבין העם היהודי, שישב על אדמתה ואיננו עוד. לדבריו, כמחצית מיהודי ארץ-ישראל מוצאם מפולין והם דוברים את שפתה, וגם זה יצר עניין מיוחד של פולין בגורלם ורצון שלא לזנחם בשעת צרה. וינייביץ' הזכיר שבזמן

Hyatt, 'The United Nations and the Partition of Palestine', pp. 79, 80, 82, and p. 83, notes 55, 56.

46. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 73.

47. GA OR, General Committee, meeting 29, 29.4.1947, pp. 22, 23.

48. Ibid., meeting 31, 30.4.1947, p. 82.

מלחמת העולם השנייה היתה פולין לקברם של יהודים מכל רחבי אירופה נוסף על שלושה מיליון מאזרחיה היהודים, ולכן: 'My government gives special attention to the fate of the Jewish people and to the fate of the Jewish refugees' ⁴⁹. בהתאם לעמדתה הציעה משלחת פולין שהוועדה הכללית [...] 'decides to invite the representatives [...] of the Jewish Agency for Palestine to appear before General Assembly for consultations' ⁵⁰. משלחת פולין הדגישה שעמדת היישוב היהודי בארץ-ישראל חייבת להיות מיוצגת על-ידי הסוכנות היהודית, ואילו העניין הערבי מיוצג, ומין הדין שיהיה כך גם להבא, על-ידי חמש המדינות הערביות החברות באו"ם. ⁵¹ הצעת ההחלטה של פולין עוררה כצפוי חילוקי דעות הן במישור הפוליטי והן במישור הנוהלי. אישורה היה מהווה צעד חסר תקדים מבחינת האמור באמנת האו"ם על ייצוג גופים לא ממשלתיים במוסדותיו. יושב-ראש הוועדה הסתמך על קביעתו של המזכיר הכללי עצמו, שטען כי עדיין לא קרה שנציגים של גופים לא ממשלתיים הורשו להשמיע את דברם בעצרת. ⁵² הצעת פולין עוררה את התנגדותה של ארצות-הברית, שתחילה התנגדה לה מטעמים הדומים לאלה של המזכיר הכללי, ואף לא הכירה בסוכנות היהודית כמייצגת העם היהודי. את עמדת ארצות-הברית במושב המיוחד של האו"ם בבעיית ארץ-ישראל התווה הנשיא טרומן בהתאם להמלצות מזכיר המדינה ג'ורג' מרשל. לפי ההנחיה, על ארצות-הברית היה לדבוק בעמדה של ניטרליות מוחלטת ולא לחרוג מסדר היום של המושב, מה שמנע מראש כל אפשרות של דיון ענייני בבעיית ארץ-ישראל. כדי שארצות-הברית תוכל לשמור לעצמה אופציות פתוחות לשלבים מאוחרים יותר של הטיפול בנושא, להימנע מלקומם את הערבים נגדה ולמנוע את ברית-המועצות מלנצל את המצב לטובתה, על ארצות-הברית להישמר בקפדנות מגילוי תמיכה בולטת בצד כלשהו. כפועל יוצא מהנחיה זו התנגדה המשלחת של ארצות-הברית לייצוג של הסוכנות היהודית ושל כל גוף לא ממשלתי אחר בדיוני העצרת או הוועדה המדינית שלה. ⁵³ השגריר ויניביץ' תקף את העמדה האמריקנית הזאת כאנטי-דמוקרטית ולא מתחשבת בייסורי העם היהודי בשואה. ויניביץ' גילה תקיפות לא מבוטלות במאבק על זכויותיה של הסוכנות היהודית, ועמדתו עוררה גם פליאה מסוימת במחנה הציוני.

49. מתוך נאום שנשא יוזף ויניביץ' כנציג פולין במאי 1946 ב-'On Refugee and Displaced Persons', London Conference of the Special Committee, GA OR, General Committee, 1947, meeting 32, 2.5.1947, p. 89

50. Ibid., p. 90; Doc. A/BUR/79/Rev1, Annex 2, p. 124

51. Ibid., meeting 32, p. 91

52. Ibid., p. 92

53. על עמדת ארצות-הברית ראו: אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 65-66, 70-74. ראו גם נאום תשובה של שגריר ארצות-הברית באו"ם לדרישת פולין כפי שהציגה אלפרד פירדקייביץ' במושב המליאה ותגובתו של ויניביץ': GA OR, Plenary Meetings, 1947, meeting 73, 3.5.1947, pp. 71-75

בשלב הזה (29.4.1947) ברית-המועצות עדיין לא גילתה את קלפיה וההערכה הרווחת על סמך הצבעתה בעניין סדר היום של העצרת היתה שהיא תתמוך בצד הערבי. ואולם גרומיקו קיבל הוראות מפורשות לתמוך בעמדת היהודים וגם ראשי פרקים לנאומו כבר ב-28 באפריל 1947.⁵⁴ כאשר ב-30 באפריל, בדיון בוועדה הכללית ואחר-כך גם במליאה, תמך נציג ברית-המועצות בייצוג הסוכנות בעצרת, הוא עורר בכך הפתעה רבה אצל היהודים ומבוכה במשלחת של ארצות-הברית, שמומחיה לא העריכו כך את עמדת ברית-המועצות. שבועיים אחר-כך ב-14 במאי הפריך נאומו ההיסטורי של גרומיקו בעצרת את כל ההערכות המוקדמות בדבר עמדתה של ברית-המועצות בסוגיית ארץ-ישראל,⁵⁵ הערכות שעמדו בבסיס מדיניותה של ארצות-הברית בעניין הזה.⁵⁶

בדיונים בוועדה המדינית של העצרת ציין ויניביץ' את קשריו של מנהיג הוועד הערבי העליון של הפלשתינים המופתי חאג' אמין אל-חוסני, עם הנאצים ואת פעילותו האנטי-יהודית בזמן מלחמת העולם השנייה. לשם כך הוא קיבל חומר הסברה מתאים ממשלחת הסוכנות היהודית, לקראת הופעתם של נציגי הוועד הערבי העליון.⁵⁷

הצעת פולין לאפשר לסוכנות היהודית ייצוג במליאת העצרת לא יכלה להתקבל בגלל התנגדותן של בריטניה וארצות-הברית. ואולם עצם העלאת הנושא ומאבקו של ויניביץ' שכנעו שאין לדחותה בנימוקים נוהליים גרדא, ויש למצוא דרך נאותה לאפשר לנציגי הסוכנות היהודית להציג את עמדתם ולהשתתף בדיונים על גורל היישוב היהודי בארץ-ישראל, שהם המייצגים שלו. בשלב הראשון נפלה הצעת פולין ברוב של שמונה נגד שלושה ושלושה נמנעים, והוועדה הכללית אישרה ברוב של 11, בלי מתנגדים ועם שלושה נמנעים את הצעתה המצמצמת יותר של ארצות-הברית לאפשר לסוכנות היהודית ולארגונים אחרים להעביר הודעות והתייחסויות לוועדה הראשונה של העצרת הכללית.⁵⁸

על אף המפלה בוועדה הכללית לא ויתרה פולין על המאבק. אף שהוועדה הכללית המליצה למליאת העצרת לקבל את ההצעה האמריקנית, הציגה פולין כמושב המליאה את הצעת החלטה המקורית שלה. אף-על-פי שידוע היה לה הקושי לזכות ברוב של

54. *Documents on Israeli-Soviet Relations*, doc. 99, pp. 232-233

55. על הנאום של גרומיקו והשפעתו מנקודת ראייה של עד ראו: אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 107.

56. עמדת ברית-המועצות בשאלת ארץ-ישראל טופלה בהרחבה בידי יעקב רואי. ראו: Yaacov Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, New Brunswick, NJ and London 1980; וכן אצל: Arnold Krammer, *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947-53*, Chicago, IL 1974; גם: Arnold Krammer, 'Soviet Motives in the Partition of Palestine, 1947-1948', *Journal of Palestinian Studies*, 2 (1973), pp. 102-119; וכן: מינץ (לעיל הערה 12), שניתח את המסמכים הסובייטיים שנחשפו לאחר התפרקות ברית-המועצות.

57. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 100.

58. GA OR, 1947, General Committee, meeting 33, 2.5.1947, p. 126

שני שלישים הנדרש לאישור החלטות מסוג זה, נימק נציגה ד"ר פידרקיביץ' את ההצעה המיוחדת:

[...] The arguments on favor of barring the Jewish Agency from plenary meeting are not convincing to our delegation [...] we do not find anywhere in the rules of procedure, nor especially in the Charter any rule to prohibit the hearing of Jewish Agency or any other representatives before any organs of the General Assembly. The lack of such prohibition would be quite sufficient to justify the adoption of the resolution proposed by the Polish delegation as amended by the Czechoslovak delegation. We cannot imagine how solution can be reached on the Palestine issue without hearing the views of the one of the most interested parties in this case, the Jewish people.⁵⁹

ההצעה זכתה בתמיכתן של משלחות רבות ובראשן ברית-המועצות. החשיבות של התמיכה הסובייטית היתה בכך שהיא תקפה בהצעה האמריקנית נקודת חולשה מהותית מבחינת האינטרסים של הצד היהודי. לפי הצעה זו, עצם העברת המסמכים וההודעות מהארגונים היהודיים לידי הוועדה הראשונה יהווה מילוי מספק של התנאים הכלולים בהחלטה. וכך הוועדה הראשונה אף לא היתה מחויבת להזמין את נציגי הארגונים היהודיים להופיע לפניו.⁶⁰ גרומיקו ציין זאת בדבריו במליאה ובעקבות הערתו הציעו כמה מדינות מדרום אמריקה וכן יוגוסלביה וביילורוס (ולמעשה ברית-המועצות עצמה) לצרף להחלטה שהועברה מהוועדה הכללית סעיף מפורש שהבטיח הזמנת נציגי הסוכנות היהודית להשמיע את עמדתם לפני הוועדה הראשונה. בסופו של דבר אושרה הצעה זו במליאת העצרת.⁶¹ ההצעה המקורית של פולין אמנם לא זכתה לרוב, אבל בזכות פעילותם ויוזמותיהם של נציגי פולין ובאמצעות החלטה שאושרה ברוב קולות מכריע הובטחה זכותה של הסוכנות היהודית להופיע לפני הוועדה הראשונה, אם כי לא במליאה.

ב-8 במאי נפתחו הדיונים בוועדה הראשונה. במהלכם התנהלו ויכוחים סוערים על סמכויות הוועדה המיוחדת לחקר בעיית ארץ-ישראל. משלחות דרום-אפריקה ונורבגיה הציעו לכלול במנדט הוועדה המיוחדת גם את חקר מצב העקורים היהודים באירופה והשלכתו על בעיית ארץ-ישראל. הערבים הפעילו לחצים כבדים על המשלחות השונות כדי להכשיל את ההצעה, והדיון בהצעה הזאת עורר מחדש את הנושא הטרי עדיין של הטרגדיה היהודית בזמן מלחמת העולם השנייה. ושוב, נציג פולין, הפעם היה זה ד"ר אלפרד פידרקיביץ', הרשים את נציגי המשלחות בנאומו המרגש, שבו תיאר את שואת

GA OR, 1947, Plenary Meetings, meeting 73, 3.5.1947, pp. 70-71, doc. A/Bur/80 .59

Ibid., p. 82 .60

Ibid., meeting 75, 5.5.1947, p. 100 .61

היהודים באירופה וקיסר אותה עם הפתרון הצודק מבחינתם של בעיית ארץ-ישראל.⁶² נאומו היה כה רב רושם, מרגש ואוהד מנקודת הראות של המשלחת הציונית, עד שדוד בן-גוריון הגדירו 'נאום ציוני אמיתי'.⁶³

המושב המיוחד של העצרת הכללית הסתיים ב-15 במאי במינוי ועדת חקירה מיוחדת לשאלת ארץ-ישראל. הנאום של גרומיקו יום קודם לכן שם קץ כאמור להשערות על עמדתה של ברית-המועצות. גם מדינות הגוש המזרחי ובהן פולין יכלו לעגן את מדיניותן במסגרת הרחבה של מדיניות סובייטית מוגדרת ומגובשת. בשיחתו עם אליהו אילת, מנהל משרד הסוכנות בוויניבא וז'אנר וחבר משלחת הסוכנות במושב המיוחד של האו"ם, ניסה ויניבאין' להדגיש את העמדה העצמאית של פולין בדיוני האו"ם בשאלת ארץ-ישראל וטען שמשלחתו קיבלה הוראות מפורשות מוורשה לתמוך בעמדה היהודית באו"ם.⁶⁴ לטענתו, בפגישה הראשונה של חברי המשלחות מהגוש המזרחי הוזכרו הוראות התמיכה האלה שמשלחות פולין וצ'כוסלובקיה קיבלו מממשלותיהן. לטענתו של השגריר הפולני, שחשב כי גרומיקו לא קיבל את הוראותיו ממוסקבה אלא רק ב-4 במאי, הלה בכל זאת לא גילה התנגדות למדיניותן האוהדת של מדינות הגוש המזרחי ולתמיכתן הנמרצת בעניין היהודי.⁶⁵ ויניבאין' ניסה לשכנע את אליהו אילת שאין פולין וכל מדינה אחרת בגוש המדינות המזרח אירופיות חייבות לקבל מראש את הסכמתה של משלחת ברית-המועצות לכל צעדיהן. רק בענייני ביטחון ומדיניות עליונה הנוגעת לגוש כולו יש תיאום עמדות מלא עם ברית-המועצות. בעניינים אחרים יכול להיות גיוון מסוים בעמדות שנוקטות המדינות השונות, בהתאם לאינטרסים שלהן ולנקודת השקפתן המיוחדת, ובעיית ארץ-ישראל היא מקרה כזה.⁶⁶ עם כל השכנוע של הנציג הפולני בצדקת תמיכתו משלחתו בעניין היהודי במושב המיוחד של עצרת האו"ם, הנאום של גרומיקו הוא שהעמיד את מדיניות פולין, ואתה גם את זו של צ'כוסלובקיה, על קרקע בטוחה של הקונצנזוס הסובייטי. פולין וצ'כוסלובקיה יכלו ביתר ביטחון להמשיך במדיניות התמיכה ביהודים בנושא הארץ-ישראלית מתוך הישענות על העמדה העקרונית האוהדת של ברית-המועצות כלפי מימוש

62. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 106. על ההצעה הפולנית בנוגע להרכב ועדת החקירה ראו גם: GA OR, First Committee, meeting 57, 13.5.1947; Hyatt, 'The United Nations and the Partition of Palestine', pp. 122-124

63. ישיבת הנהלת הסוכנות בירושלים, 22.5.1947, דיווח בן-גוריון מפגישותיו בדיוני האו"ם בניו-יורק, אב"ג, פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות. ראו גם מכתב ממשל יובל מניו-יורק לירושלים, 12.5.47, דוח מישיבות האו"ם, אצ"מ S25/5471.

64. דיווח של אליהו אילת להנהלת הסוכנות על שיחתו עם ויניבאין' בניו-יורק ב-25.6.1947. המכתב מיום 30.6.1947, אצ"מ S25/6661.

65. האם ייתכן שהמשלחות של הגוש הסובייטי לא ידעו על ההוראות שקיבל גרומיקו כבר בסוף אפריל ולמעשה גובשו כבר בסוף מרס, כפי שמתברר מהעיון במסמכים סובייטיים? ראו הערות 31, 32, 34, 54 לעיל.

66. דיווח אילת, לעיל הערה 64.

השאיפות הלאומיות של העם היהודי בארץ-ישראל, כפי שבאה לידי ביטוי בנאומו של גרומיקו. פולין אמנם טענה שעמדתה מבטאת עמדה ללא משוא פנים לצד היהודי או הערבי, ואין מדיניותה אנטי-ערבית או מתעלמת מזכויות הערבים בארץ-ישראל,⁶⁷ אבל הליגה הערבית והפלשתינים לא הבינו כך את פעילותה ואת תמיכתה בסוכנות היהודית ובעניין היהודי בארץ-ישראל. בחוברת מיוחדת שהוציא משרד הליגה הערבית בלונדון ואשר הופצה בין חברות האו"ם, נכלל הסבר העמדה הערבית בשאלת ארץ-ישראל בצירוף נתונים סטטיסטיים ומסמכים אחרים. נמתחה שם ביקורת חריפה על הופעותיהם ועל דבריהם של נציגי ברית-המועצות ופולין. מפרסמי החוברת הביעו חשש שהערבים לא יוכלו להתייחס באמון למדינות אלה כאשר תובא שאלת ארץ-ישראל להכרעה הסופית במושב הסתיו של עצרת האו"ם.⁶⁸

תמיכתה של פולין באינטרסים של היישוב היהודי בארץ-ישראל במושב המיוחד התבטאה במאבק פעיל למען מעמדה וזכויותיה של הסוכנות היהודית בעצרת, בהשתתפות פעילה במערך ההסברה של הסוכנות ואי-רתיעה מהצהרה גלויה ככל הפורומים של העצרת על תמיכה במימוש השאיפות הלאומיות של היהודים בארץ-ישראל. ועם זאת סירבה פולין להתחייב באיזה מהפתרונות המוצעים לבעיית ארץ-ישראל היא תתמוך. גרומיקו הציע בנאומו ב-14 במאי 1947 שני פתרונות אפשריים: חלוקה או מדינה אחת יהודית-ערבית. בשיחתו עם אליהו אילת הודה השגריר ויניביץ' (לא ברצון), שהחלטה על כך תיפול רק אחרי שוועדת החקירה של האו"ם תגיש את הדוח שלה, ובעצם ברית-המועצות היא שתכריע.⁶⁹

גיבוש העמדות לקראת ההכרעה – קיץ 1947

בתום המושב המיוחד הועברה כל הפעילות של המנהיגות הציונית למישור השתדלני וההסברתי בארצות-הברית ובאירופה. בזמן שוועדת החקירה המיוחדת של האו"ם גבתה עדויות, התכוננה המנהיגות הציונית לפתיחת העצרת הכללית של האו"ם באמצע ספטמבר, שלפניה יובא דוח ועדת החקירה ובה ייחתך גורלה של ארץ-ישראל וגורל המפעל הציוני. בצד פעילות נמרצת של מנהיגים יהודים מהשורה הראשונה בארצות-הברית בהסברה, בשתדלנות ובלחצים, אגב ניצול הכוח הפוליטי היהודי, היתה חשיבות רבה לבדיקת

67. ראו: *Dziennik Polski*, 9.5.1947 (עיתון יומי שיצא לאור בקרקוב), מצוטט ב-13.5.1947, *Mosty*, בטאון השומר-הצעיר בפולין; וכן ויניביץ', GA OR, General Committee, meeting 32, 2.5.1947, p. 92

68. *The Future of Palestine*, prepared by the Arab Office, London, August 2 1947, מצוטט אצל אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 247.

69. אילת אל הנהלת הסוכנות, 30.6.1947, אצ"מ S25/6661.

עמדתה של ברית-המועצות ועמדתן של מדינות מזרח אירופה האחרות כלפי פתרון בעיית ארץ-ישראל. נאום גרומיקו הפיח תקווה למהפך בעמדתה של ברית-המועצות ולתמיכתה בפתרון שייתן מענה לשאיפות הלאומיות והציוניות של היהודים. אבל עדיין שררה אי-בהירות, האם שיקף הנאום מפנה אמיתי במדיניות הסובייטית, ומה תהיה בסופו של דבר עמדתה של ברית-המועצות ובעקבותיה עמדתו של הגוש המזרחי כולו במושב הסתיו של העצרת.⁷⁰ אילת נפגש עם דיפלומטים ואנשי שלטון ממזרח אירופה ובהם כאמור עם שגריר פולין בווינגטון יוזף וינייביץ'. אבל וינייביץ' לא הצליח ללמוד מה עמד לאמיתו של דבר מאחורי נאומו של גרומיקו בעצרת ומה יהיו עמדותיה של ברית-המועצות במושב הסתיו.⁷¹ בשלב זה החלה להתגבש המדיניות במוסקבה וגרומיקו מילא את הוראותיה. נציגי המדינות הגרורות עדיין לא יכלו להיות בקיאים ברזי המדיניות הסובייטית, ובייחוד דיפלומטים כמו וינייביץ' הפולני, שלא היה קומוניסט כלל, או שגריר צ'כוסלובקיה, שמדינתו נהנתה עדיין משלטון דמוקרטי מוגבל, שלא בפיקוח מוחלט של מוסקבה. אילת שיער שגם נציג יוגוסלביה ולדימיר ולביט הקומוניסט לא ידע או שלא רצה לגלות את כל הידוע לו בשלב הזה.⁷²

במהלך הקיץ נפגש אילת עם המזכיר הראשון של השגרירות הסובייטית בווינגטון והיתה בכך הזדמנות לא רק לשמוע על עמדותיה של ברית-המועצות, אלא גם להסביר באופן בלתי-אמצעי לנציג סובייטי בכיר את העמדות הציוניות בעניין פתרון בעיית ארץ-ישראל, את עמדתם של הארגונים היהודיים בארצות-הברית בנושא הזה ובעניין בעיית העקורים באירופה ואת מעמדה של ברית-המועצות בעיני הארגונים האלה.⁷³ אלא שמסע ההסברה לא יכול להסתפק במגעים מקוטעים מהסוג הזה. הנהלת הסוכנות היהודית ראתה צורך לפנות ישירות לבירות מזרח אירופה עצמן. משה סנה נשלח לפראג ולוורשה, משה שרת התכוון לצאת לבלגרד.⁷⁴ השומר-הצעיר שלח משלחת שתבוא בדברים עם ממשלות מזרח אירופה ותסביר את עמדת היישוב בארץ-ישראל לקראת הדיון באו"ם.⁷⁵ מרדכי אורן ויעקב מאיוס ביקרו בפולין, שוחחו עם מנהיגי הפוליטיים ודנו אתם על הצפוי בדיון המחודש של עצרת האו"ם בסתיו בשאלת ארץ-ישראל, ועל עמדתה הצפויה של פולין.

70. בן-גוריון הזהיר מפני הגזמה בייחוס תוצאות מעשיות לנאומו של גרומיקו. ראו: מכתב של בן-

גוריון לעורך *The Times* הלונדוני, 28.5.1947, חטיבת ההתכתבות, אב"ג.

71. על פגישתו של אילת עם ולדימיר ולביט, תת-שר החוץ של יוגוסלביה, ראו: תזכיר של אילת לחברי הנהלת הסוכנות בירושלים, 25.6.1947, אצ"מ S25/483; אילת, המאבק על המדינה, כ, עמ' 135-137. על הפגישה עם שגריר צ'כוסלובקיה, שם, עמ' 138-140.

72. שם, עמ' 140.

73. שם, עמ' 175-180.

74. שם, עמ' 163.

75. ישראל ברזילי, 'לקראת בואה של ועדת האו"ם', משמר, 20.6.1947.

להתרשמותם, פולין תמכה בשלב זה ברעיון מדינה דו-לאומית.⁷⁶ אורן דיווח על עמדה זו על סמך שיחותיו בפולין עם יוליוש כץ-סוכי, עם אלפרד פידרקייביץ' ועם אוסטאפ דלוסקי (Ostap Dłuski) שכהן כראש המחלקה הבין-לאומית בוועד המרכזי של ה-Polska Partia Robotnicza-PPR (פפ"ר), מפלגת הפועלים הפולנית – המפלגה הקומוניסטית שבשלטון).⁷⁷ הנטייה שלה לתמוך בפתרון של מדינה דו-לאומית בארץ-ישראל התבססה על נימוקים אידאולוגיים ומוסריים הצהרתיים, כאשר נראָה שפולין לא מצאה לנכון בשלב הזה לבדוק חלופה אחרת שתתאים יותר לניתוח פרגמטי של המציאות בשטח. דווקא ברית-המועצות, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בנאומו של גרומיקו, ניסתה לשקול את שני סוגי הפתרון לבעיית ארץ-ישראל מתוך התאמתם למציאות וליכולת להוציאם לפועל. מושג מסוים על ראייתה של פולין את הפתרון הרצוי בארץ-ישראל לעומת זו הסובייטית אפשר לקבל משתי שיחות של פידרקייביץ' עם גרומיקו בניו-יורק בשלבים המוקדמים של המושב המיוחד, שעליהן הוא סיפר לאורן בפגישתם בוורשה. נראה שההעדפה הראשונה של הרוסים היתה דווקא החלוקה, וזה בגלל היריבות החריפה בין היהודים והערבים, שתשים לאל כל פתרון דו-לאומי. פידרקייביץ' הציג לגרומיקו את עמדת ממשלתו בעד פתרון של מדינה דו-לאומית והתמודד עם טענת האיבה הבלתי-מתפשרת בין היהודים והערבים במילים האלה:

במידה שהאומות צריכות להכריע בדבר העתיד המדיני של הארץ, מתפקידן להכריע ברוח הפתרון הרצוי ביותר. אם שני העמים במרוצת השנים יגיעו לידי מסקנה שאינם יכולים לחיות יחדיו ושטוב יותר לשניהם לחיות במדינות נבדלות, יכריעו הם אז כרצונם בדבר החלוקה. ואולם לא אנחנו, האומות, צריכות להכריע בעניין הזה. זה לא ענייננו.⁷⁸

על אף הדברים דלעיל, נראה שעמדתה של פולין כלפי הפתרון הרצוי עדיין לא היתה ברורה ומגובשת ודבריו של פידרקייביץ' שיקפו את דעתם של אחדים ממעצבי המדיניות בוורשה.

מושב הסתיו של העצרת הכללית ספטמבר-נובמבר 1947

מושב הסתיו של עצרת האו"ם נפתח ב-16 בספטמבר. על שולחנו הונח הרוח של ועדת החקירה המיוחדת אונסקו"פ, שמונתה כזכור מתוקף החלטת המושב המיוחד של עצרת

76. 19.3.1947, *Gazeta Robotnicza*, מצוטט ב-25.3.1947, *Trybuna Robotnicza*; Mosty, בלי תאריך, מצוטט ב-17.7.1947, *Mosty*.

77. דיווחי מרכזי אורן, 4.7.1947, 9.7.1947, אש"צ (3).18.90.

78. דיווח של מרכזי אורן על שיחתו עם פידרקייביץ' בוורשה, 4.7.1947, שם.

האו"ם. כל 11 חברי הוועדה היו תמימי דעים באשר להכרח לסיים את המנדט הבריטי בהקדם האפשרי ולהעניק עצמאות לארץ-ישראל. הדעות נחלקו בעניין הפתרון הפוליטי הרצוי עם סיום המנדט. שמונה מחברי הוועדה המליצו להקים בארץ-ישראל שתי מדינות עצמאיות: מדינה ערבית ומדינה יהודית, אגב שמירה על אחדות כלכלית; ואילו שלושה, ובהם נציג יוגוסלביה, המליצו על כינון מדינה יהודית-ערבית אחת עם משטר פדרלי.⁷⁹ התנועה הציונית בארצות-הברית הצליחה לאחד את הארגונים היהודיים בארצות-הברית לתמיכה חד-משמעית בתוכנית החלוקה ובהקמת מדינה יהודית בחלק מארץ-ישראל.⁸⁰ הערבים דחו מכול וכול את שתי ההמלצות של ועדת החקירה המיוחדת.

היה ברור שעמדותיהן של ארצות-הברית ושל ברית-המועצות יהיו המכריעות ביכולת להשיג רוב של שני שלישים הדרוש לאישור תוכנית החלוקה. ארצות-הברית העדיפה להציג עמדה מעורפלת כדי שלא לקומם את הערבים כבר בתחילת הדיון בעצרת, ולא לעורר מחאות וכעס בדעת הקהל היהודית. המטרה היתה להשאיר למשלחת שלה באו"ם חופש תמרון בהתאם להתפתחויות, ובעיקר בהתאם לעמדת ברית-המועצות. במחלקת המדינה רווחה ההערכה שברית-המועצות, על אף נאום גרומיקו, תתמוך בערבים ותתנגד לתוכנית החלוקה.⁸¹ ואמנם מזכיר המדינה ג'ורג' מרשל נדרש בנאומו במושב הפתיחה של מליאת עצרת האו"ם במעורפל לפתרון שמעדיפה ארצות-הברית, כפי הבינו זאת המשלחות השונות והעיתונות האמריקנית.⁸² אשר לבירור עמדת ברית-המועצות, ב-2 בספטמבר נפגש אילת עם אנשי השגרירות הסובייטית ואווילוב וברוסלוב. לדבריהם, היתה שרירה וקיימת העמדה שהציג גרומיקו בנאומו ב-14 במאי, והמשלחת הסובייטית תנהג לפי העקרונות שהותוו בנאום הזה. עם זאת, העמדה כלפי המלצות ועדת החקירה עדיין לא סוכמה סופית. התפצלות הקולות של נציגי צ'כוסלובקיה ויוגוסלביה בין תמיכה בחלוקה לבין תמיכה במדינה דו-לאומית הצביעה, לדעת הדיפלומטים הסובייטים בני שיחו של אילת, על חופש ההחלטה של נציגי הגוש המזרחי בוועדה. פיצול זה היה גם פועל יוצא של העמדה הבלתי-מגובשת עדיין, כפי שהם כנראה רצו להציג אותה, של ברית-המועצות עצמה.⁸³

אחרי נאומי הפתיחה במליאה הועברו הדיונים בשאלת ארץ-ישראל לוועדה אד הוק (ad hoc committee), שבה יוחדו הדיונים אך ורק לשאלת ארץ-ישראל.⁸⁴ ב-11 באוקטובר

79. ראו: UNSCOP, Report to the General Assembly, 1947, vols. I-IV.

80. על כל הנושא ראו: אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 225 ואילך.

81. ראו: שם, עמ' 238-241.

82. שם, עמ' 243-244; Hyatt, 'The United Nations and the Partition of Palestine', p. 242; *New York Times*, September 18, 23, 25, 1947.

83. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 222-225; Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice*, pp. 225-222. עמ' 174.

84. GA OR, 1947, 22.9.1947, and Annexes, Doc. A392.

הודיע נציג ארצות-הברית בוועדה זו, הרשל ג'ונסון, על תמיכתה המפורשת של ארצות-הברית בתוכנית החלוקה, וכעבור יומיים הודיע נציג ברית-המועצות סמיון צרפקין על תמיכתו בהמלצת הרוב בוועדת אונסקו"פ, כלומר בחלוקה.⁸⁵ המשלחת הסובייטית קיבלה בעצם כבר ב-1 באוקטובר הוראה משר החוץ מולוטוב לתמוך בעמדת הרוב של ועדת אונסקו"פ. לדעת מולוטוב זה היה הפתרון המועדף בעיני ברית-המועצות כבר במהלך הדיונים במושב האביב, אבל מטעמים טקטיים היא לא רצתה להיות היוזמת את הקמת המדינה היהודית.⁸⁶ משלחות רבות נמנעו מלהשתתף בוויכוח בוועדת האד הוק בטרם נודעו עמדותיהן של ארצות-הברית וברית-המועצות. לעומתן, המשלחת של פולין לא נמנעה מכך אף לפני שצרפקין אמר את דברו. עם זאת היא המשיכה לשמור על עמדתה המעורפלת כלפי המלצות ועדת החקירה של האו"ם, ונבדלה בכך מצ'כוסלובקיה ומיוגוסלביה שעמדותיהן היו ידועות בתוקף חברותן בוועדת החקירה. בראש משלחת פולין עמד שר החוץ זיגמונט מודולבסקי; הוא היה שותף לתהליך גיבושה של מדיניות החוץ של פולין ועמדתו היתה אוהדת לשאיפות הלאומיות של היהודים בארץ-ישראל.⁸⁷ עם זאת נראה שלפי העמדה שגיבשה הלשכה הפוליטית של מפלגת השלטון הקומוניסטית בפולין, בעיית ארץ-ישראל לא היתה נושא בעל חשיבות ממדרגה ראשונה במדיניות החוץ והאינטרסים הבין-לאומיים של פולין והיא הדריכה את שר החוץ, טרם יציאתו למושב הסתיו של העצרת הכללית, להציג עמדה הצהרתית כללית בלבד.⁸⁸

כאמור, הקו המדיני העקיב למדי של ממשלת פולין, מאז עלתה בעיית ארץ-ישראל על הבמה הבין-לאומית, היה תמיכה בפתיחת שערי הארץ לכניסת יהודים ומימוש השאיפות הלאומיות של היהודים בארץ-ישראל, והקמת מדינה עצמאית שיחיו בה יהודים וערבים בשוויון מלא. פולין ראתה בשלטון הבריטי בארץ-ישראל את מקור הסכסוך היהודי-ערבי והאמינה שעם הסתלקות יוכלו היהודים והערבים לחיות בדו-קיום בשלום במדינה עצמאית משותפת.⁸⁹ פולין המשיכה לטעון שהאיבה היהודית-ערבית מלוכה בידי כוחות אימפריאליסטיים, ועם נסיגתם ישרור גם השלום בין היהודים לערבים.⁹⁰ לפולין כמדינה

85. ראו על הנושא: אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 252-260.

86. ראו: מינץ (לעיל הערה 12), עמ' 174-175.

87. בשיחה עם מרדכי אורן טען כץ-סוכי שעמדתו האישית של מודולבסקי אף חיובית יותר מהקו הרשמי. אורן, 4.7.1947, אש"צ (3) 18.90.

88. *Dokumenty do dziejów PRL, Protokoły Posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947-1948*, Warszawa 2002, doc. 19, 4.9.1947, p. 106

89. בשיחתו עם מרדכי אורן בוורשה טען כץ-סוכי שמשלחת הסוכנות למושב המיוחד של עצרת האו"ם עוררה מורת רוח בקרב משלחות מזרח אירופה בגלל הדגשת האיבה הערבית-יהודית וטשטוש הניגוד היהודי-בריטי. אורן, לעיל הערה 78.

90. ראו הצהרתו של מודולבסקי ב-20 באפריל 1948 לפני משלחות יהודיות מהעולם ובהן משלחת מארץ-ישראל, שבאו לוורשה לטקסי זיכרון ללוחמי גטו ורשה. נוסח ההצהרה נשלח בפולנית ובתרגום לעברית למשה שרת על-ידי משה קרמר ב-19 במאי 1948. גנוז המדינה (ג"מ) חץ 2497/4.

לא היו שיקולים גלובליים של מדיניות חוץ כמו למעצמות הגדולות, ובכל מקרה לא היתה חופשית להחליט לפי שיקוליה בלבד בבעיות שיש להן חשיבות במאבקי הכוח שבין שתי מעצמות-העל. לפיכך היא נמנעה ככל האפשר מלדון במשמעויות המעשיות של עצמאות ארץ-ישראל לאחר שיסתיים השלטון הבריטי. היא נמנעה גם מלדון במשמעות של עומק האיבה וההתנגדות הערבית לזכויות כלשהן של היהודים בארץ-ישראל, ששימו לאל כל אפשרות של דו-קיום יהודי-ערבי בשלום, בתנאים של שוויון פוליטי. פולין הציגה תפיסה הצהרתית בדבר המשמעות האנטי-אימפריאליסטית של מאבק היישוב בשלטון הבריטי בארץ-ישראל, החותר תחת מעמדה של בריטניה במזרח התיכון.⁹¹ אבל פולין גם עשתה צעד אל מעבר לעמדה הצהרתית זו והתמקדה בממד האנושי של הטרגדיה היהודית, הנמשכת ממחנות הריכוז וההשמדה ועד מחנות העקורים בגרמניה המשוחררת. לדעתה, תפקידו האוניברסלי של האו"ם היה להציע פתרון צודק לטרגדיה היהודית הזאת.⁹² שר החוץ מודולבסקי רצה להצהיר על תמיכת פולין בהצעת המיעוט של ועדת החקירה המיוחדת עוד בטרם התחייב צרפקין, בשם ברית-המועצות, לתמוך בתוכנית החלוקה. על רקע זה היו חילוקי דעות במשלחת פולין. בדעתו של מודולבסקי תמך גם יוליוש כץ-סוכי, מזכיר המשלחת ונציגה הקבוע של פולין באו"ם במקום ד"ר אוסקר לנגה.⁹³ ייתכן שעמדתם האידאולוגית הבסיסית של מודולבסקי וכץ-סוכי בזכות הפתרון של מדינה דו-לאומית קיבלה חיוק מסוים, והם עצמם אף ציינו זאת, ממגעים ממושכים עם אנשי השומר-הצעיר, שבמשך שנים מספר נפגשו עם אנשי שלטון פולנים בדרגים שונים והחליפו עמם דעות. במפגשים אלה, בצד הסברה ציונית על זכות היהודים לבנות את ביתם הלאומי בארץ-ישראל, עלייה חופשית ושחרור מהשלטון הבריטי, דיברו גם על דמותה של אותה עצמאות מדינית לאחר תום המנדט.⁹⁴ בזמן המושב המיוחד של העצרת הכללית פעל בניו-יורק

91. ראו נימוקיו של גרומיקו בשיחה עם פידרקייביץ' לעדיפות שנתנה ברית-המועצות לתמיכה בעמדת היהודים כדי שהבריטים ייצאו מהארץ, על פני התמיכה בעצמאות הערבים שבעצם חותרת לכאורה לאותה המטרה. דיווח אורן על שיחה עם פידרקייביץ', 4.7.1947, אש"צ (3) 18.90. אבל מה שלא נאמר כנראה הוא, שתמיכה בעצמאות הערבים לא היתה מאפשרת עליית יהודים מאירופה לארץ-ישראל, שברית-המועצות וגם פולין היו מעוניינות בה.
92. מעניין לציין שאחד ממדינאיה הבכירים של פולין, כמו שר החוץ זיגמונט מודולבסקי, סבר שפתרון צודק לארץ-ישראל הוא מדינה דו-לאומית יהודית-ערבית בשעה שבתוך ארצם הם חתרו לביסוס מדינה חד-לאומית על-ידי סילוק מיעוטים לאומיים.
93. כץ-סוכי היה בעל מעמד בכיר לא רק במשלחת פולין אלא בקרב כל המשלחות של הגוש המזרחי בתוקף מעמדו המפלגתי-הפוליטי הבכיר כמרכז התא של חברי המפלגה הקומוניסטית במשלחות פולין וצ'כוסלובקיה, והיו לו קשרים ישירים עם מוסקבה. נאמר גם שהוא כתב את נאומיו של שר החוץ מודולבסקי ואף אנדריי ושינסקי, ראש משלחת ברית-המועצות, נעזר בו בהכנת נאומיו. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 265. למידע נוסף על מעמדו של כץ-סוכי ראו: אליעזר דורון, בתצפית ובעימות: מיומנו של שגריר ישראל, ירושלים, 1978, עמ' 17-22.
94. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 264. ראו בין היתר: משה צ'ז'יק, יחסו של השומר הצעיר לקומוניזם ולברית-המועצות, תל-אביב, 1991, עמ' 201; מאמר של ישראל ברזילי, משמר,

גם נתן פלד, איש השומר-הצעיר שנפגש עם נציגים סובייטים וקשר קשרים עם הנציגים הפולנים. לפי עדותו של כץ-סוכי הוא נפגש עמו פעמיים במהלך המושב המיוחד.⁹⁵ יעקב מאיוס, עורך משמר, שביקר בפולין בקיץ 1947, העביר לסגן שר החוץ של פולין תזכיר עם התיקונים (ההדגשה במקור) של השומר-הצעיר לדוח ועדת החקירה של האו"ם.⁹⁶ כאמור התפצלו עמדותיהם של חברי משלחת פולין בנוגע להמלצות הרוב והמיעוט באונסקו"פ. בלטו בתמיכתם בתוכנית החלוקה קסורי פרושינסקי, אוסקר לנגה, ובמידה פחותה יותר יוזף וינייביץ'.⁹⁷ וינייביץ' נאם בוועדת האד הוק ב-8 באוקטובר והדגיש שהפתרון לבעיית הפליטים היהודים באירופה הוא בעיקר הגירה לארץ-ישראל, וקרא לתת אפשרות מידית לעליית 250,000 יהודים המחכים לכך. עמדתו של וינייביץ' כלפי פתרון של חלוקה לשתי מדינות או מדינה דו-לאומית היתה מעורפלת ובלתי-מחייבת.⁹⁸ בראשונה הוטל על קסורי פרושינסקי לשאת את הנאום בוועדה, אבל הוא סירב אלא אם כן יוכל לכלול בו מחויבות מפורשת של פולין לתוכנית החלוקה. הוא האמין שזאת הדרך היחידה שפולין יכולה ללכת בה, ובתוקף מעמדו הציבורי המכובד ייתכן שהיה יכול להרשות לעצמו להפר את הוראותיו של שר החוץ מודולבסקי.⁹⁹ הנאום של וינייביץ' בוועדת האד הוק היה נאום של פשרה, שנכתב לפי הוראות מודולבסקי בידי כץ-סוכי. על כל פנים, כל המעורבים במחלוקת זו ידעו שרק ברית-המועצות תכריע בעד איזו מההמלצות יצביעו מדינות הגוש. סיפור המחלוקת במשלחת פולין הודלף על-ידי אוסקר לנגה לעורכת *The Nation* פרידה קריצ'ווי, שנהנתה מקשרים ענפים עם משלחות רבות ובייחוד עם אלה מהגוש המזרחי.¹⁰⁰ אפשר שכוונתו של לנגה היתה להצביע על האפשרות שפולין אינה מחכה אך ורק למוצא פיה של מוסקבה, אלא

- 1947.20.6; מאמר מערכת, משמר, 15.5.1947, מיד אחרי נאום גרומיקו על מדינה דו-לאומית; מרדכי אורן מוורשה, 4.7.1947, 9.7.1947, אש"צ (3) 18.90.
95. Krammer, *The Forgotten Friendship*, p. 36; חביב כנען, בצאת הבריטים, תל-אביב תשי"ח, עמ' 47-48. ראו גם: פגישת אורן עם כץ-סוכי 4.7.1947, אש"צ (3) 18.90.
96. פתק של יעקב מאיוס בעניין זה לסגן שר החוץ של פולין, AMSZ, 15/13/125, 5.10.1947.
97. התבטאויותיו הפומביות של אוסקר לנגה מצביעות על השינוי הרב שחל בעמדתה של פולין כלפי פתרון בעיית ארץ-ישראל במהלך המושב המיוחד של עצרת האו"ם. בריאיון שנתן בפריס, בדרכו לניו-יורק, ליעקב מאיוס, ופורסם בעיתון השומר-הצעיר בפולין ב-30.9.1947, הוא הביע תמיכה בפתרון של מדינה דו-לאומית בטענה שחלוקה היא פתרון גרוע. *Mosty*, 30.9.1947. בנאומו בעצרת הכללית כעבור חודשיים (28.11.1947) הוא קרא למליאה לתמוך בחלוקה שהיא הפתרון הראלי היחיד. GA OR, 1947, Plenary Meetings, meeting 127, 28.11.1947, p. 1407.
98. GA OR, 1947, Ad Hoc Committee, meeting 8, 8.10.1947, p. 43.
99. דוד הורוביץ היה מקורב לפרושינסקי, וראו דבריו בספרו: דוד הורוביץ, בשליחות מדינה נולדת, תל-אביב תשי"ב, עמ' 281.
100. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 264-265. על קשריה של פרידה קריצ'ווי עם חברי משלחת פולין וצ'כוסלובקיה, שם, עמ' 188.

שיש בקרב משלחתה גם חילוקי דעות ענייניים ואמיתיים.¹⁰¹ אולי התקנאו הפולנים בצ'כים וביוגוסלבים, שלא היססו לבטא את עמדותיהם העצמאיות הנוגדות זו את זו בלי לקבל הוראות ממוסקבה. לכן אפוא רצה מודולבסקי להקדים ולהצהיר על עמדתה של פולין בלי להמתין לברית-המועצות.¹⁰²

גם לאחר שבנאומו בוועדת האד הוק הבטיח צרפקין את תמיכתו של הגוש המזרחי, חוץ מיוגוסלביה, בחלוקה,¹⁰³ ובכך סיים את חילוקי הדעות במשלחת פולין, המשיכו נציגיה באו"ם לסייע למשלחת הסוכנות עד האישור הסופי של תוכנית החלוקה.¹⁰⁴ פעיל במיוחד היה הנציג בוועדת האד הוק, קסוורי פרושינסקי, שנוסף על אהדתו הרבה ליהודים ותמיכתו המפורשת בתוכנית החלוקה לאורך כל הדרך נהנה גם מיוקרה רבה ומהשפעה בקרב המשלחות השונות כסופר ידוע וכאדם דתי בעל עקרונות מוסריים מוצקים. הסיוע שהעניק פרושינסקי למשלחת הסוכנות הפך יעיל ומשמעותי במיוחד לאחר שמונה ליושב-ראש ועדת המשנה הראשונה, שהוקמה מתוקף החלטה של ועדת האד הוק לדון במימוש המלצות הרוב של ועדת אונסקו"פ. בוועדת המשנה הזאת היו נציגי תשע מדינות שהכריזו בוועדת האד הוק על תמיכתן בתוכנית החלוקה. בהמשך התפצלה ועדת המשנה לקבוצות עבודה לדיון בתוכניות אופרטיביות לביצוע המלצת הרוב, כמו בבעיית הגבולות, אחדות כלכלית ובעיית ירושלים. פרושינסקי מונה לחבר בקבוצת העבודה לענייני גבולות יחד עם נציגי אורוגוואי וארצות-הברית. בתפקידו זה הוא סייע למאבק הסוכנות למען שיפור הגבולות שנקבעו למדינה היהודית בהמלצות אונסקו"פ, ועמדתו האוהדת הורגשה בפתרונות שהציע וביכולתו להשפיע גם על משלחות אחרות לתמוך בהם.

תמיכה של מדינה כלשהי ביהודים ובתוכנית החלוקה לא התבטאה רק בהבעת תמיכה כללית ובהצבעה הסופית. חשיבות רבה היתה גם למידת שכנועם הפנימי וללהט אהדתם

101. ויניביץ' סיפר על אוסקר לנגה שניצל כל אפשרות בהופעותיו באו"ם כדי להוכיח את עמדותיו העצמאיות בסוגיות שונות שלא תאמו תמיד את אלה של ברית-המועצות, והדבר אף הפך לקוריוז. אבל הוא לא חרג מעולם מהמסגרת הכוללת של המדיניות שהתוותה ברית-המועצות. Winiewicz, *Co pamiętam z długiej drogi życia*, p. 375

102. כאשר פנו אנשי הסוכנות לצרפקין להשפיע על יוגוסלביה שתתמוך בהצעת הרוב, הוא הציע להם לפנות אליה במישרין. נראה שהקרע בין יוגוסלביה וברית-המועצות כבר החל להסתמן באופק. הורוביץ, בשליחות מדינה נולדת, עמ' 266-267. סיפור דומה סיפר נתן פלד על נסיונו לבקש מגרומיקו להתערב אצל היוגוסלבים כדי שיתמכו בהחלטת החלוקה: 'פניו [של גרומיקו] קדרו לשמע הבקשה, הוא לא השיב דבר ורק הניע ידו בביטול'. כנען, בצאת הבריטים, עמ' 49.

103. יוגוסלביה לא יכלה לתמוך בחלוקה בגלל המיעוט המוסלמי הגדול החי בה, משום היותה בעצמה מדינה רב-לאומית ובגלל רצונה לשמור על יחסים טובים עם הערבים. ראו: Ro'i, *Soviet Decision*, *Making in Practice*, pp. 67, 84; הורוביץ, בשליחות מדינה נולדת, עמ' 292. גם כץ-טוכי הביע דעה דומה בריאיון עם יעקב רואי ב-13 ביוני 1971, שנמסר לי באדיבות המראיין.

104. לידי משלחת הסוכנות היהודית הגיע מידע כבר קודם לכן שבישיבה הסגורה של משלחות הגוש המזרחי נתקבלה החלטה סופית לתמוך בתוכנית החלוקה. הורוביץ, בשליחות מדינה נולדת, עמ' 276, 261.

של נציגייה לעניין הציוני, שהתבטאו בסיוע מתמיד, בעמידה על המשמר בוועדות המשנה ובסיכול הצעות עוינות, וכן בקשר עם משלחות אחרות, בניסיון להשפיע גם עליהן בכיוון הרצוי למשלחת היהודית. לכן היתה חשיבות גדולה להרכב האישי של משלחת פולין ולרמתם האנושית והאינטלקטואלית הגבוהה של חבריה הבכירים כדי שתמיכתה של פולין במאבק הציוני באו"ם תהיה משמעותית. הדבר בולט במיוחד על רקע ההשוואה עם המשלחת של צ'כוסלובקיה. זו אמנם תמכה בעקיבות בעמדת משלחת הסוכנות במושב המיוחד, הצביעה בוועדת אונסקו"פ בעד תוכנית החלוקה, והצביעה בעד אישורה הסופי במושב הסתייג של העצרת הכללית, אבל תמיכתה נבעה בעיקר מהוראתו המפורשת של שר החוץ יאן מסריק, שהיה תומך ותיק בציונות.¹⁰⁵ קרל ליסיצקי, נציג צ'כוסלובקיה בוועדת אונסקו"פ ואחר-כך בוועדת האד הוק ובוועדת המשנה הראשונה, מילא את הוראותיו של מסריק, אבל היסס לגלות יחס אוהד לעמדות הציוניות.¹⁰⁶ בהיותו חבר בקבוצת העבודה לענייני ירושלים לא ניסה לסייע לסוכנות היהודית לשנות את תוכנית הבינאום.¹⁰⁷

ב-28 בנובמבר נשא כאמור אוסקר לנגה את הנאום המסכם בעצרת האו"ם ובו הצהיר על תמיכתה של פולין בתוכנית החלוקה כפתרון הראלי היחיד. נראה שלא רק החלטת ברית-המועצות גרמה לפולנים לשנות את עמדתם ולתמוך בחלוקה, אלא גם המגע עם נציגי המדינות הערביות ונציגי הוועד הערבי העליון של הפלשתינים, שבמהלך הדיונים הממושכים בעצרת הראו איבה עמוקה ובלתי-מתפשרת לכל צורה של קיום יהודי לאומי בארץ-ישראל.¹⁰⁸

ב-29 בנובמבר 1947 אישרה עצרת האו"ם את תוכנית החלוקה והקמת מדינה יהודית בחלק מארץ-ישראל ברוב של 33 נגד 13 ו-10 נמנעים. הגוש המזרחי תמך בתוכנית החלוקה, חוץ מיוגוסלביה שנמנעה. היא נשארה נאמנה לתמיכתה בפתרון הפרדלי של בעיית ארץ-ישראל והתנגדה לתוכנית החלוקה. עם זאת הושקעו מאמצים רבים של משלחות צ'כוסלובקיה ופולין לשכנע את יוגוסלביה שלא לפגוע באחדות המחנה הסובייטי. בסופו של דבר הגיע כץ-סוכי, הקומוניסט הנאמן על מוסקבה, להסכם עם היוגוסלבים, בידיעתה או אף בהוראתה של מוסקבה, שהיתה מעוניינת לא פחות מהיהודים באישור תוכנית החלוקה ולא יכלה להרשות שהתוכנית תיכשל בגלל מדינה השייכת למחנה שלה. לפי דבריו של כץ-סוכי סוכם שיוגוסלביה, בהיותה האחרונה ברשימת המצביעות, תתמוך בתוכנית החלוקה רק אם יתברר שהקול שלה הוא הקול החסר להשגת הרוב של שני שלישים, ובמקרה אחר היא תימנע.¹⁰⁹

105. שם, עמ' 226.

106. שם, עמ' 229-230.

107. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 385.

108. כץ-סוכי אישר בשיחתו עם יעקב רואי (לעיל הערה 103) שהנימוק העיקרי לתמיכתו של ברית-המועצות ושל פולין בתוכנית החלוקה לא היה מידת הצדק שבה לעומת הצדק שבתוכנית האחרת, אלא שכנוען שהתוכנית יכולה להתבצע.

109. אילת, המאבק על המדינה, ב, עמ' 443-444.

לכל אורך התקופה ששאלת ארץ-ישראל היתה על סדר יומו של האו"ם מילאה משלחת פולין תפקיד חשוב בסיוע לקידום עמדות היישוב היהודי בארץ-ישראל. היא בעצם נטלה על עצמה, בייחוד במושב המיוחד, לייצג את ענייניו במליאה ובועדות, גם כדי לאזן את התמיכה המסיבית והקולנית של חמש המדינות הערביות החברות באו"ם בפלשתינים. אישיותם המיוחדת של כמה מנציגיה באו"ם, אמונותיהם ועמדותיהם האישיות בעניין היהודי יצקו תוכן ייחודי להוראות שקיבלו מוורשה לתמוך באינטרסים של היהודים. קרוב לוודאי שברית-המועצות לא רק שלא הפריעה לפולין לנהל את המדיניות הזאת, אלא שהיא אף ניצלה אותה, אולי כאיתות על כוונותיה בעתיד, כ'בלון ניסוי' לבדיקת עמדותיהן של מדינות אחרות, ובייחוד של ארצות-הברית, לפני שהיא עצמה התחייבה לתמיכה בצד כלשהו. רמז לכך אפשר אולי לראות במשפט הקצר שבו תמצת כאמור וינייבין את שיחתו עם גרומיקו באפריל 1947.¹¹⁰

בסופו של דבר התנהלה מדיניותה של פולין בתוך המסגרת הכללית שהתוותה ברית-המועצות. ואולם היא חרגה בפעלתנותה וביוזמותיה מהקו הכללי ומפועלן של שאר מדינות הגוש ושל ברית-המועצות עצמה. מה היו הסיבות האמיתיות לכך? קשה להשיב תשובה חד-משמעית. נראה שהיה כאן ערבוב של נימוקים אנושיים-מוסריים בהשפעת השואה, ושל שיקולים קרים שנבעו מהאינטרסים של פולין, הפנימיים והבינ-לאומיים. השלטון הקומוניסטי החדש התמודד עם התנגדות עממית רחבה והפעיל אמצעי דיכוי קשים. האנטישמיות העממית ורצח יהודים בפוגרומים שאחרי המלחמה יצרו תנועת הגירה יהודית נרחבת וזו התרכזה במחנות העקורים בגרמניה, וכן יצרו דעת קהל לא אוהדת כלפי פולין במערב, ובייחוד בקרב הציבור היהודי. ייתכן שאלה היו בין הסיבות למדיניותה החיובית של פולין כלפי היהודים החיים בה ולעמדותיה בעניין אפשרויות ההגירה שלהם ממנה. אבל יש להביא בחשבון שאת המדיניות לתמוך בהגירת היהודים הנחתה גם השאיפה לממש את העיקרון של מדינה חד-לאומית פולנית, ולהפחית במידה ניכרת את מספר היהודים שימשיכו לחיות בה. לכן הפעילות של פולין למען פתרון בעיית העקורים ומימוש המאוויים הלאומיים של היהודים בארץ-ישראל היו בסופו של דבר פועל יוצא מתבקש מהמדיניות הזאת. ההיבטים המוסריים בעמדותיה של פולין והדגשת הקשר ההיסטורי והתרבותי של היהודים והפולנים והסבל של העם היהודי בתקופת השואה – כל אלה ביטאו במידה רבה את דעותיהם של רוב נציגיה של פולין. אבל הם גם תאמו את המתבקש מהופעה על במה בין-לאומית ופנייה אל דעת הקהל היהודית בנושא שריכוז תשומת-לב כה רבה. במהלך השנים 1946 ו-1947 התמודדה פולין עם בעיית הערעור של מעצמות המערב על ההסכמות של ועידת פוטסדם בנוגע לגבולותיה המערביים והיקף הסיפוח של שטחי שלזיה על חשבון גרמניה. נראָה לה שרכישת דעת הקהל היהודית במערב ובייחוד בארצות-הברית, היתה מן הסתם מסייעת לה במאבקה לאישור הגבולות.

Winiewicz, *Co pamiętam z długiej drogi życia*, p. 587 (above note 40). 110

בתום מושב האביב של עצרת האו"ם שלח ראש המשלחת של פולין בניו-יורק מכתב למשרד החוץ בוורשה ובו הוא סיכם את פועלה החיובי של פולין במושב האביב ואת הישגיה המוסריים והפוליטיים בתמיכה בעניין היהודי. על המסמך הוסיף סגן שר החוץ של פולין הערה בכתב יד: 'האם לא היה אפשר להשיג משהו קונקרטי יותר – למשל עיתונות יהודית בעניין הגבולות שלנו?'.¹¹¹ האם משפט זה מבטא בפשטות את הכוונות שמאחורי פעלתנותה של פולין במושב האביב ואת האמונה הפולנית המסורתית בכוחם של יהודי צפון אמריקה להשפיע על דעת הקהל שם ועל מדיניות הממשל? אסתכן ואומר שההערה היתה אולי תגובה מבודחת במקצת של פוליטיקאי בוורשה על התפארותו של שגריר פולין באו"ם בהישגיה של המשלחת.

ובכל זאת, הפערים הבלתי-מוסכרים בין ההוראות לפעילות אוהדת לעניין היהודי, אבל מתונה ולא מחייבת מדי, שנתקבלו בוורשה באפריל 1947, לבין הפעלתנות של נציגי פולין במושב המיוחד בחריגה בולטת מההוראות מביאים לידי השערה שהיו צינורות חשאיים שדרכם נתקבלו הוראות אחרות. יש מקום לחשוב שכך-סוכי הקומוניסט, המקורב לגרומיקו, היה אולי איש הקשר והמושך בחוטים מאחורי הקלעים להכנת הבימה להופעתה של ברית-המועצות כנותנת הטון בנושא ארץ-ישראל על כימת האו"ם וכשותפה בעתיד במשחקים הבינ-מעצמתיים במזרח התיכון בכלל.

עמוד 412 - ריק